

Jávor Pál levelei az emigrációból ^[1]

Hazatérés Magyarországra

Arról beszélgetve, hogy hogyan érezte magát az Egyesült Államokban, Jávor egy hasonlatot mondott, melyet azoknak szokott válaszolni, akik hasonló kérdést intéznek hozzá. Jávor hasonlata a következő volt: „Ha Budapesten felvinnék a legmagasabb épület tetejére (New York palota, vagy az OTI székház), és onnan ledobnák, nem érezné magát annyira megütve, mint amikor New Yorkban az utcán nekiütődik a könyöke egy amerikai állampolgárhoz.”

Bevezetés

Jávor Pál életútja kétségkívül talán az egyik leginkább sorsfordulóban bővelkedő az ismert magyar színészek között. Színészi karrierje és magánélete - melyre a két világháború közötti bulvársajtó is érhető okokból kiemelt figyelmet fordított - számos megpróbáltatáson és sikeres időszakon ment keresztül. A mai magyar társadalom azon nagy színészi generáció tagjai között tartja számon, aki szerepeivel, legendás színházi és filmbeli alakításaival jelentős nyomot hagyott a színészvilágban és a köztudatban egyaránt. Munkásságával és karrierjével számos cikk, tanulmány foglalkozott. Egyik első, átfogó munkának *Bános Tibor* 1978-ban napvilágot látott életrajzi kötetét említhetjük, amelyben a szerző kísérletet tett a hányatott sorsú színész életútjának összegzésére. Mindezen túl, pótolhatatlan forrásértékű munkának tekinthetjük magának Jávor Pálnak a visszaemlékezését, amely nem más, mint egy háborús napló, és a második világháború alatt elszenvedett borzalmak hű tükörképét tárja az olvasó elé. Mindez ideig azonban levéltári forrásokra épülő életút-bemutató nem látott napvilágot.

Jávor Pál az *Életre ítélték!* című filmben.

Dokumentum válogatásunkban bemutatjuk Jávor Pál 1957-es hazatérésének korántsem szokványos körülményeit. A levelek, melyeket 1956 végén és 1957 folyamán írt a washingtoni magyar követségnek, pontos képét adják a színészlegendában végbemenő folyamatoknak. Jávor Pál hazatérésének ügye természetesen más minisztériumokhoz is eljutott, köztük a Művelődési Minisztériumhoz, amely mutatja, hogy a külügy folyamatos információkkal látta el a színházi ügyekben illetékes kormányzati szervet. A leveleken keresztül bepillantást nyerhetünk az utazást behálózó politikai kérdésekbe, a személyes, emberi kapcsolatokba és ellentétekbe, melyek egy olyan időszakban keletkeztek, amikor az amerikai emigráció kulturális életében is szerepet vállaló Jávor újra az érdeklődés reflektorfényébe került. Tovább árnyalja az utazás körülményeit és a szervezés viszontagságait, hogy az 1956-os magyar forradalom leverését követően a magyar külügy rendkívüli óvatossággal és precizitással kezelte a Jávor-ügyet. Minden bizonnyal a Kádár-kormány sem állt módjában Jávor hazautazási szándékát a széles közvélemény elé tárni - maga Jávor is külön kérte, hogy érkezésekor ne fogadja őt küldöttség. A dokumentumokból egyértelműen kitűnik, hogy Jávor Pál hazautazásának ügye a magyar külügy számára e rendkívül kritikus időszakban, a magyar-amerikai kapcsolatok feszültségével teljes éveiben mégis fontos volt, hiszen a magyar hatóságok rajta keresztül némi információhoz jutottak a Kádár rendszerrel szemben álló amerikai magyar emigráció szervezkedéseiről. Kétségkívül tovább árnyalja a képet, hogy a levélváltások ideje alatt zajlottak a magyar kérdés kivizsgálására létrehozott ENSZ Ötös Bizottsága tanúkihallgatásai New York-ban és több európai nagyvárosban. A tanúkihallgatások után elkészült a bizottság alapos jelentése.

A dokumentumok sorai között mindkét fél részéről „kiolvasható” a rendkívüli óvatosság és megfontoltság. Természetesen a levélváltások több esetben nem mentesek a személyes véleményektől és indulatoktól sem. Forrásválogatásunk Jávor Pál 1957-es hazatérését előkészítő levelezését mutatja be, amely így is nagy terjedelemben maradt fenn a követségi dokumentumok között és elmondható, hogy egy rövid időszakot leszámítva ezeket a hónapokat a gyakori, egymást követő

levélváltás jellemezte. A külügyi dokumentumokon kívül két olyan forrást is közlünk, amely a Művelődési Minisztérium, azon belül is Aczél György iratai között található, és egyes elemeiben kiegészítik az ügyvel kapcsolatos információkat. Bevezetőnkben nem hagyhatjuk figyelmen kívül Jávor Pál második világháború előtt befutott magyarországi karrierjének rövid bemutatását sem. A levelek a washingtoni magyar követség szigorúan titkos dokumentumai között található, hiszen a leveleket nagyrészt a követség ideiglenes ügyvivőjéhez, Zádor Tiborhoz címezték. A fennmaradt forrásokból az is kitűnik, hogy a követség munkatársainak kulcsszerep jutott a Jávor-ügy igen óvatos, kifinomult kezelésében. Ebben az időszakban elsődlegesen a követség ügyvivője és titkárai álltak vele rendszeres kapcsolatban, akik a központtól (Budapestről) kapott instrukciók alapján kezelték az ügyet. Az itt közölt Jávor-levelek most jelennek meg először a nyilvánosság előtt.

Színészi karrierje

Jávor Pál egy elszegényedett pomerániai nemesi családból származott, 1902. január 31-én született Aradon Jermann Pál néven. Születésekor az édesapa 53, az édesanya alig 17 esztendő. A szülők ekkor még nem házasok, így Jávor keresztlevelére vezetéknevűként - édesanyja után - a Spannenberger név kerül. A szülők házasságkötése után, Pali fiukat is megilleti a Jermann név. Az egyházi anyakönyvbe hármassal keresztnevével jegyezték be: Pál Gusztáv Albert. Az édesapa az Arad Vármegyei Gazdasági Egyesület pénztárosa, akinek halálakor a három fiával egyedül maradt édesanyja gyümölcsüzletet nyit, hogy gyermekeit taníttatni tudja. Pál az aradi reálliceumba jár, majd tanulmányait szülővárosától távol, Szombathelyen fejezi be.

Jávor Pál színész egy dunai hajón, háttérben a Lánchíd (1940)

Iskolai tanulmányai befejezése után az Aradi Hírlapnál újságíró gyakornok, ennek ellenére a lapnál nincs írásos nyoma munkásságának. Ezalatt egyre jobban érlelődik benne a gondolat, hogy színészi karriert épít magának, bár bevallja, ennek ő sem igazán látta az okát. Életének egyik minden bizonnyal meghatározó fordulópontja az volt, amikor 1919-ben kiutasította magát. Életének ezen időszakára így emlékezett vissza: *„Aradról, ahol szüleimmel éltem, 1919-ben kiutasítottam magam. Azért volt erre szükség, mert egy fillérem sem volt, és az, akit Romániából kiutasítottak, az államtól ingyen vasúti jegyet kapott oda, ahová utazni akart. Én, aki akkor újságírótanonc voltam, Dániába akartam eljutni, hogy ott a Nordisk Filmtársaságnál szerezzek filmszínészi szerződést. Ma sem tudom, hogy miért akartam filmszínész lenni, hiszen erre a mesterségre semmi előképzettségem nem volt, és mindössze csak tizenhét éves voltam.”* 1919-ben, miután a dániai utazás nem valósult meg, Budapestre került, ahol felvételizett az Országos Színművészeti Akadémiára, de 1920-ban kiesett az akadémiáról, amelynek okai máig ismeretlenek. Tanulmányait az Országos Színészegyesület Színészképző Iskolájában folytatta. A háború utáni nyomorról, a kezdeti évek kíméletlen valóságáról hiteles képet ad visszaemlékezése: *„Esténként beosontam a Nemzeti Színházba és a házi színpadon, a függöny alatt aludtam. Ha ez nem sikerült, éjjel egy óráig a Nyugati pályaudvar várótermében egy padon. Egy órákor átmentem a Keletibe, ahonnan háromkor ment az utolsó vonat. Azután gyalog átmentem Kelenföldre az összekötő vasúti hídon keresztül. Itt fejeztem be az éjszakát. Másnap reggel nyolckor ébredtem fel a padon. A pályaudvari vízvezeték csapjából kiömlő vízben megmostam az arcomat, a kezemet, és újból átgyalogoltam Budapestre.”*

Mindezek ellenére Jávor Pál szívós, kitartó munkával, tele szorgalommal lépett előre a színészvilágban. Különböző színházaknál, társulatoknál játszik: Szegeden, Székesfehérvárott, továbbá a Renaissance Színházban, a Pesti Színházban, a Vígszínházban és többek között a Fővárosi Operettszínházban, ahol Kabos Gyulával játszott „A nagy börtön” című darabban. Minden bizonnyal azonban karrierjében az igazi elismertséget akkor érte el, amikor 1935-ben a Nemzeti Színház tagja lett. Jávor Pál ismertsége végül is a filmhez köthető. A mind több és fontosabb szerep, a nőket megbabonázó tekintet a '30-as évek férfiideáljává tette.

Sokszor kicsapongó, esetenként italozó életének átalakítójaként érkezik életébe *Landesmann Olga*, akivel 1934. július 24-én házasságot köt. Jávornak, a kétgyermekes édesanyjával való kapcsolat miatt rosszindulatú támadásokat kellett kiállnia, az asszony azonban a budai Kékgyögy utca 10-ben, majd pár év múltán a Pasaréti úton, saját villájukban, otthon teremtett számára.

A második világháború megpróbáltatásai megváltoztatták Jávor Pál életét. A színházaknak a hatósági előírások nyomán az előadásokat követően már fél 10-kor üresen kellett állnia, emiatt a feszített próbák tempója megviselte Jávort, melynek következtében több személyes konfliktusa is támadt. A korszakot felelőssé tevő Jávor *Kritikusok és dilettánsok* című írásában adott hangot gondolatainak. Véleményét kendőzetlenül fejtette ki az egyre erőteljesen jobbra tolódó politikával szemben, mely a színészvilágot sem kímélte. Olyan színésztársaktól kellett ez időben megválnia, mint például Gózon Gyulától, akinek a zsidótörvények miatt el kellett hagynia a Nemzeti Színházat. A megpróbáltatások hónapjai azonban csak ezt követően kezdődtek el Jávor Pál és származása miatt üldözött felesége számára. A német csapatok 1944. március 19-ei megszállását követően sikerült megmenekülniük a Gestapo letartóztatásától azzal, hogy vidékre utaznak. Tiltakozásul a letartóztatások és elhurcolások miatt Jávor Pál Budapestre utazott, és Nemzeti Színházbeli öltözőjében összetörte Kiss Ferencnek, a Színészakadémiára elnökének gipszszobrát, amiért fegyelmet kapott, és azonnali hatállyal eltiltották foglalkozásának gyakorlásától, filmjeit betiltották. Az igazán veszedelmes hetek azonban az 1944. október 15-ei nyilas hatalomátvétel után kezdődtek. Először a Sváb-hegyi, a Gestapo által elfoglalt Lomnic-szállóba vitték, ahol kihallgatták, majd ezt követően Székesfehérvárra, Veszprémbe, Körömdre, Sopronkőhidára és végül Németországba vitték. Meghurcolásának krónikáját 1946-ban jelentette meg egy kötetben (*Egy színész elmondja*). Jávor Pál 1945. július 19-én tért haza a németországi Pfarrikirchenből, és indult újra színészi útjára a Nemzeti Színházban. A sajtó és a közvélemény részéről szereplése, újbóli megjelenése ellentétes érzéseket váltott ki. Jóllehet hazai sikereket is fel tudott mutatni, romániai vendégszereplése után kész tények elé állította a magyar közvéleményt: hosszabb turnéra indul az Amerikai Egyesült Államokba, amit talán még ő sem sejtett: a turné 11 évig fog tartani. Hozzá kell tennünk, hogy Jávort ekkor már közel egy évtizede csábították az államokba, amelyre úgy érezte, most kell válaszolnia. 1946-ban Jávor Pál feleségével együtt elhagyta Magyarországot.

Az Amerikai Egyesült Államokban és újra itthon

Amerikai utazásával kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy annak háttérben több tényező is állt. Egyrészt a már említett többszöri meghívás is szerepet játszott abban, hogy Jávor Pál és felesége az utazás mellett döntöttek. Másrészt befolyásoló tényezőként hathatott, hogy Jávort 1945 után a Nemzeti Színház nem vette vissza tagjai közé. Készen állt arra, hogy ad hangot a *Színház* című lapban 1946. október 8-án - tehát hét nappal elutazásuk előtt - megjelent nyilatkozata, mely az akkor „népi demokratikus” korszak színjátszásának a bírálata is egyben: *„Valamennyi színházi probléma közül legégetőbb a magyar színészet halatlan nyomora. Dilettánsok és műkedvelők orgáznak mindenfelé, minden tömegmegbízott színigazgatóknak csap föl, nyilatkozik, bírál és következtetéseket von le. [...] De ha meg kérdeznék az ember ezeket a „színigazgatókat” melyik darabban szerepel Mercutio, és ki is volt tulajdonképpen Sztanyiszlavszkij, azt hiszem, csak hümmögnének,*

és a vállukat vonogatnák." Utazásával és a számára tett ígérekkel kapcsolatban gyanútlan és kissé meggondolatlan volt. Amerikába történő indulása előtt úgy nyilatkozott: „Nem meggazdagodni megyek ki Amerikába, hanem azért, hogy százezer dollárt hozzak haza a magyar gyerekeknek.”

Jávor Pál színművész (1957)

A washingtoni követség iratai között 1956-ból származik az a dokumentum, amely elsőként tesz konkrét említést arról, hogy Jávor Pál véglegesen haza kíván telepedni. A forrás - a Jávor Pállal 1956. október 17-én történt beszélgetés során megemlíti, hogy már 1948-ban és 1949-ben is foglalkozott a hazatérés gondolatával. Ekkor szánta rá magát arra a lépésre, hogy telefonon beszéljen *Major Tamással*, a magyar színházi élet megkerülhetetlen szereplőjével, aki elmondása szerint hűvösen viszonyult Jávorhoz és tervéhez. (Lásd az 1/a. forrást!)

Jávor tehát Amerikában kényszerült maradni, kezdeti sikereit azonban nem követték egyértelmű eredmények, az emigráns magyarság kulturális közegében nem találta a helyét. Fellépései mellett, két turné között - anyagi gondjaik enyhítésére - külön munkákat kellett vállalnia, mindezek mellett még maradt energiája, hogy cikkeket írjon az amerikai magyar nyelvű lapokban. *Zádor Tibor* washingtoni ideiglenes ügyvivő jelentéséből képet kaphatunk Jávor Pál információiról az amerikai magyarságot illetően, mint például Zilahy Lajos íróról alkotott saját véleményéről, továbbá a követség feltételezéseiről Jávor Pál Major Tamással folytatott telefonbeszélgetéséről. A jelentés beszámol arról, hogy Jávor Pál az „Amerika Hangja”-nál is dolgozott, ahonnan az ominózus telefonbeszélgetés miatt elbocsátották, a követség joggal feltételezte, hogy az amerikai titkosszolgálat feltehetően lehallgatta Jávor telefonbeszélgetéseit, amit pedig a kinti, a kommunista hatalomhoz nem lojális magyar emigráció Jávor ellen használt fel. Már az első dokumentumok között megfigyelhető Jávor vissza-visszatérő elhatározása hazatéréseivel kapcsolatosan. Bános Tibor szerint - erről a rendelkezésünkre álló források érintőlegesen tesznek említést - Jávor Pál 1956 késő nyári Tel-Avivi vendégszereplése alkalmával az izraeli magyar követség beosztottjai tették fel számára a kérdést, melyre oly régóta várt: „Művész úr, miért járja maga a világot, miért nem jön haza?” Ekkor döntötte el véglegesen, hogy hazatér Magyarországra, bár maga is sejtette, hogy régi vágya teljesüléséhez még egy kis időnek el kell telnie.

Jávor Pál leveleiben és az ügyéről készített külügyminisztériumi jelentésekben kezdetől fogva rendre visszatérő kérdés a hazai színészetben vállalt szerepvállalása és magyarországi kötődése, melynek egzakt kifejezői Jávor Pálnál a színészi szerződés és a hozzá oly közel álló volt lakásuk, az ún. Jávor-villa a Pasaréti út 8. szám alatt. A washingtoni követség - természetesen a központ utasításainak megfelelően - rendkívül óvatosan ügyelt arra, hogy Jávor Pál felmerülő kéréseivel kapcsolatosan semminemű ígéretet ne tegyen. Kétségteljesen nehezen értelmezhető a Külügyminisztérium azon magyarázata, hogy az ország nehéz gazdasági-pénzügyi helyzete miatt nem tudja finanszírozni Jávorék utazását Magyarországra. Feltételezhetjük, hogy a külügyet mindössze taktikai megfontolások, a követséget pedig az utasítás végrehajtása vezérelte, ugyanis Jávor levelében többször is felajánlotta, hogy utazásának költségeit utólag Magyarországon kiegyenlíti. A legfontosabb természetesen az volt, hogy Jávor hazautazásával kapcsolatban a magyar kormányban semmilyen aggályai nem voltak. Sőt, kifejezett támogatásáról biztosította Jávorékot. Ezt alátámasztva, a külügy illetékes osztályvezetője, *Szigeti Károly* egyenesen Páger Antal példáját felemlítve a következőket írta a követségnek, amellyel feltehetően nem volt más céljuk, mint hogy „érzelmileg” és erkölcsileg is alátámasszák a magyar külügy szavahihetőségét: „Követségünk megemlítheti Jávornak, hogy a múlt év közepén Argentínából hazatért Páger Antalnak is nagyjából hasonló problémái voltak, azonban ezek mind rendeződnek, és a művész a közeljövőben már fel is lép, valószínűleg a Néphadsereg Színházában (volt Vígszínház). Említést tehetnek Kiss Ferencről, akit háborús bűnösneként annak idején elítéltek. Nevezett szabadulása után azonnal elhelyezkedett, a debreceni Csokonai Színház legkiemelkedőbb művésze és a napokban a budapesti Nemzeti Színházban lép fel a Bánk bán címszerepében.” (Lásd a 2/a. forrást!)

A fennmaradt levelezésből kitérünk, hogy voltak olyan periódusok Jávorék amerikai tartózkodása alatt, amikor anyagi nehézségeik voltak, szerény körülmények között éltek - ellentétben Bános Tibor állításával -, aki életrajzi könyvében arról ír, azzal, hogy Jávor dolgozott, felesége szervezte a turnéit, és az előadások szüneteiben Jávor hanglemezeit, fényképeit árusította, nem voltak anyagi gondjaik. A követségen készült egyik jelentés - melyet Jávor Pállal és feleségével folytattak a követség munkatársai - részletesen beszámol az 1956-os forradalom- és szabadságharc leverését követően az Egyesült Államokban menedéket talált magyar menekültek hangulatáról. Jávor ekkor, mint az egyik ilyen menekülttábor tolmácsa dolgozott, ami azért különös, hiszen nem tudott jól angolul, ami miatt előfordult, hogy szerepeket kellett tőle elvenni. Elképzelhető azonban az is, hogy mindössze a legszükségesebb és fontosabb információkat kellett angolra

fordítania. Mindent egybevetve, a dokumentum Jávör szavain keresztül részletesen beszámol az '56-os magyar menekültek táborbeli csoportosításáról, elhelyezkedési esélyeiről, valamint egyes emigráns szervezetek, azon belül is a Magyar Nemzeti Bizottmány szerveztségéről. **(Lásd az 1/c. forrást!)** A jelentés olvasása során azt feltételezhetjük, hogy Jávörban kisebb kétélyek merültek fel a hazautazásról. Erre utalnak a jelentés készítőjének a szavai, mely szerint: „*Úgy gondoljuk, hogy ha pillanatnyilag, tekintettel az otthoni nehéz helyzetre, nem is akarnak hazamenni, a kapcsolat érdemes velük továbbra is fenntartani, ezért beszélt Nyulási elvtárs nekik az új magyar filmgyártásról, a magyar filmek külföldi sikereiről. Ekkor említette Jávör, hogy hallott egy nagyon jó magyar filmről, a Kórhintáról. Mivel ez a film éppen megvan a követségben, felajánlottuk, hogy levétjük neki.*” **(Lásd az 1/c. forrást!)** A dokumentumból is jól látható a washingtoni magyar követség taktikája, miszerint Jávörra úgy próbáltak meg hatni, hogy a magyar filmgyártásról beszéltek neki óvatosan abba az irányba terelve, hogy visszatérjen a hazatérés gondolatához. A követség jelentését elismerően nyugtázták Budapesten, sőt hozzátették, hogy a Jávörrel fenntartott kapcsolat a követség információszerezését is elősegíti a magyar menekültekről.

Ennek megfelelően Nyulási Antal követségi titkár levele az otthonról kapott utasítások alapján készült és jól megfigyelhető benne a budapesti utasítások tartalma. Jellemző a központ és a követség álláspontjára, hogy kezdetben azt kívánták elfogadtatni Jávörrel, hogy Budapestre történő hazatérésekor saját magának szükséges megteremtene egzisztenciáját, amelyhez természetesen minden erkölcsi segítséget megadnak a hazai szervek. Ehhez tartozott a Pasaréti út 8. szám alatti lakásuk, melyben ekkor a budapesti amerikai követség dolgozói laktak, s amelyet 1952-ben államosítottak. Hasonlóan égető kérdés volt Jávör Pál számára magyarországi karrierjének folytatása, amelyre mindig is vágyott, egyfajta elégtételt a távolban eltöltött éveket, a nélkülözöttségért. A követség kezdetben egyértelműen tudtára adta Jávörnak, hogy neki kell személyesen tárgyalnia itthoni szerződéseiről, amint hazatér Budapestre. Ehhez kezdetben a követség és az itthoni szervek nem kívántak jelentősebb segítséget nyújtani annál, minthogy csak támogatják a szereplését. **(Lásd a 2/a. forrást!)**

Kétségkívül az egyik legfontosabb washingtoni jelentés a követség ügyvivője és Jávör Pál 1957. áprilisi találkozásáról készült. **(Lásd az 1/e. forrást!)** Ebben Zádor Tibor úgy összegezte a találkozást, hogy azon Jávörök arról kívánták meggyőződni, hogy hazatérésük után nem illet-e őket vád arra vonatkozóan, hogy „[...] a nehézségek elmúta után jöttek learatni a babérokat”. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a dokumentumok tanúsága szerint a követség tájékoztatása szinte mindig tárgyilagos volt, és nem tettek konkrét ígéretek. Érdekes momentum azonban, ahogy a követség és Jávörök megállapodnak abban, hogy a nyilvánosság előtt hazatérésük legfőbb céljának a honvágyat fogalmazzák meg és azt, hogy Jávörből igazán „*otthon tud valaki lenni*”. Ezt más megközelítésben megerősíti feleségével többször folytatott beszélgetése is. Egyik alkalommal, amikor Jávör a Hudson-parti sétányán szomorúan tért haza, kérdezte felesége megkérdezte, mit történt. Jávör a következőképpen válaszolt: „*Tudod, mit mondott [Zilahy] Lajos? Az író és a színész sánta kutya lesz, ha elveszti anyanyelvét.*” A másik, mindenképpen meghatározó érvelése a magyar külügynek Jávör Pál hazatérésével kapcsolatban a következő volt: „*hazamenetelük Amerikából a jelenlegi helyzetben, amikor közel 200 ezer embert hagyta el az országot, nyilvánvaló politikai állásfoglalás, melynél elismerőbbet senki sem tudna tenni ilyen körülmények között Magyarországon, a jelenlegi magyar rendszer iránt. Ha hazamennek és kérdeznék meg őket, ezt fogják mondani a sajtónak is.*” **(Lásd az 1/e. forrást!)** A magyar külügynek 1957 feszültségekkel teli nehéz hónapjaiban kétségkívül pozitívumként volt értékelhető a Jávör-ügy megoldása és hazatérésének sikerét a Kádár-rendszer kiegyezési politikájának sikereként kívánták a hazai és a nemzetközi közvélemény elé tárni.

Jávör Pál hazautazási szándéka és egyes konkrétumok azonban 1957 májusára kitudódtak, erről Jávör 1957. május 29-én írt levelet Nyulási Antal követségi titkárnak. **(Lásd a 2/c. forrást!)** Az utazási szándék napfényre kerülésében feltehetően nagy szerepet jutott annak, hogy éppen Jávör volt az, aki az ügyet magyarországi színésztársainak írt levelében „megszelítette”. Ennek hatásaként számtalan szabadalmazó levelet kapott Magyarországról és Egyesült Államokból is. Jávörnak ez a cselekedete hozzájárult ahhoz, hogy kapcsolata a követséggel 1957 júniusára rendkívül hűvössé vált. Jávör a követség útján a hazai szervektől konkrétumokat és garanciákat vár az utazást és jövőjét illetően, a követség ellenben Jávör lépéseit várta, hogy megbizonyosodjon valós szándékairól. **(Lásd a 2/d-e forrást!)** A levelezések között talán a legdrámaibb Jávör Pál datálás nélküli levele, így nem tudjuk pontosan, hogy a hideg hangvételű levelek között pontosan mikor keletkezett, de feltehetően június végén készülhetett. Ebben Jávör teljes családásának adott hangot és érzéseit, kétségeit felerősödtek, levele tanúsága szerint mélypontra került. **(Lásd a 3/a. forrást!)** Minden kétséget kizáróan a Jávör Pál levélére adott követségi válasz hatással lehetett Jávör álláspontjának - és hozzáállásának - felülvizsgálására. Ebben a követség munkatársa, Zádor Tibor egyáltalán nem egy ideiglenes ügyvivőtől, a magyar külügy képviselőjétől megszokott hangnemben válaszolt Jávörök sértődöttségét tanúsító levelére, hanem inkább egy távoli barát hangnemében. Zádor szerint Jávör Pált felesége befolyásolja, de ugyanakkor kifejezésre juttatta azt is, hogy egyetlen ország sem tette volna meg 11 évvel ezelőtt eltávozott bármely állampolgára érdekében azt, amelyet a magyar kormány már idején megtett Jávörök hazatérése érdekében. A levél vége nyilvánvalóan emocionálisan is hatott Jávörre: „*Őszintén sajnálom, hogy Jávör Pál végleg elkallódik.*” **(Lásd a 3/b. forrást!)** Ezzel a levélváltással úgy tűnhet, hogy mindkét fél pozitív értelemben lezárta az ügyet, de ez ekkor még nem volt egyértelmű. A levélváltás hírére és Jávör álláspontjára válaszolt Budapesten feltételezhetően egy új stratégia mellett döntöttek. Ennek megfelelően konkrét lépéseket tettek Jávörök utazását illetően, például hajó- és vonatjegyek megvásárlása, vagy budapesti szerződöttesének kérdésében. **(Lásd a 4/a-b. forrást!)**

A fordulópontot minden bizonnyal a levél megírása és a külügy magatartásának átgondolása jelenthette ebben a „*patthelyzetben*”. A hazautazásukat 1957. augusztusra tervezték, a hűvössé vált viszony miatt egyértelművé vált: az utazás elmarad, legalábbis későbbre tolódik. Pedig a 1957. június végére a külügy beszerezte a szükséges jegyeket, és gondoskodott az itthoni szerződöttesének intézéséről. Jávörök hazautazásuk előtt azonban még egy kisebb utazást terveztek Kanadába felesége fiának meglátogatása céljából, ahol Jávör Pál - a külügy által vitatottan - idegösszeroppanást kapott, így az utazás hosszabb időre eltolódott. Jávör Pál csak július 23-án állt írógép elé úlni. Levelében részletesen taglalta az utazása körüli bonyodalmakat, a Magyarországról és az USA-ból kapott kértelen leveleket, amelyek nagyon megviselték. **(Lásd a 4/a-b. forrást és mellékleteiket!)**

A követség irataiban fennmaradt egyik levélváltás között viszonylag jelentős, több, mint egyhónapos időkiesés mutatkozik. Jávör Pál levelét 1957. július 23-án írta a washingtoni magyar követségnek, majd ezt követően 1957. szeptember 2-án. Feltehetően mindez kanadai látogatásukkal függött össze. Addig is a követség a Jávörhöz közelálló Sárossy Szüle Mihálytól nyert információkat. **(Lásd a 4/c. forrást!)** A magyar külügy folyamatosan figyelte az amerikai magyarság életét, amit az Aczél György művelődési miniszterhelyettes részére megküldött jelentésmásolat is bizonyít. **(Lásd a 8/b. forrást!)** A szerző, Zádor Tibor követségi ügyvivő részletesen beszámol az amerikai magyar színészek próbálkozásairól pénzügyi nehézségeik megoldására. Ilyen próbálkozás volt egy New York-ban alapítandó magyar színház ügye, melyben Jávörre már nem számítottak. A jelentés kiemelte, hogy a Sárossy Szüle Mihály vezette színházalatt még Jávör szerepeltetése ellenére sem tudott létezni, annak ellenére, hogy az USA szervei az ún. *magyar kérdés* felszínre tartására az '56-os magyar emigráció egyes kulcsszereplőit kívánták felhasználni, köztük például Szőrényi Évát. A jelentésnek kiemelt értéket tulajdonít az a körülmény, hogy az ENSZ Ötös Bizottságának jelentését alig egy hónappal korábban, 1957. szeptember 14-ei ülésén fogadta el az ENSZ Közgyűlés. **(Lásd a 8/b. forrást!)**

Az események Jávör Pál kanadai útját követően ismét felgyorsult látszólag, Jávör maga is több alkalommal lépéseket tett arra, hogy a követség munkatársaival érintkezésbe lépjen. Nyulási Antal 1957. szeptember 17-én kelt levelében már hivatalos jelleggel közölte, hogy amennyiben hazatér, egy budapesti színház szerződötne Jávört és a magyar hatóságok közreműködnek lakásának visszaszerzésében is. Valószínűleg ez a két tényező lehetett az, ami megerősítette Jávört eredeti szándékának megvalósításában. Nyulási Antalnak írt levelében előre hangsúlyozta, hogy a Sárossy Szüle Mihály által elmondottak „nem bírtak hivatalos jelleggel” azaz nem a saját véleményét tükrözték. **(Lásd az 5/b-c. forrást!)** Továbbmenve Jávör első ízben adott meg időpontot a hazautazásukkal kapcsolatban, amelyet 1957. október 16-át követően jelölt meg. Jávör levelében kifejezetten hangsúlyozta, hogy ebből elhatározásának felesége is egyetért. Ahhoz, hogy a követség végleges képet alkothasson Jávör szándékáról, még egy utolsó „*tisztázó*” beszélgetésre is sor került Jávör Pál, a követség munkatársai és Sárossy Szüle Mihály között, ahol Jávör továbbra is kiállt amellett, hogy hazautazik. Ebben a követség munkatársai felvetették annak lehetőségét - mivel Jávör Pál Kanadában fog turnézni - hogy október 16-át követően a Báthory lengyel hajóval utazzanak haza Kanadából, amely lengyelországi Gdyniában köt ki és november 10-én indul. A követség intézkedett a hajó- és vonatjegyek megváltásáról és arról is, hogy Lengyelországba érkezésüket követően is kapjanak segítséget a továbbutazásuk Budapestig. **(Lásd a 6. sz. forrást!)** Ezt követően a levélváltások között az utazás technikai részleteit tartalmazó levelek találhatók a források között, így például Jávör azon levele, amelyben szám szerint hét kérdést tesz fel Zádor Tibornak és Nyulási Antalnak. A kérdések közül az egyik leginkább szembetűnő az, amelyben Jávör azt kérdezi, hogy kihez kell fordulniuk Budapesten, ha esetleg megfeledekeznek róluk. A kérdés önmagában is sokatmondó és továbbra is jól mutatja a bennük rejlő bizonytalanságot, bizalmatlanságot az ismeretlen szemben. **(Lásd a 7. sz. forrást!)** Bizalmatlanságukra, kétségeikre a követség ismeretlen levélírója - feltehetően Zádor Tibor - annyiban reagált, miszerint „*Budapesten nem fognak megfeledekezni Önökről. Remélem, hogy ezt a feltevés nem a velünk való ismeretség alapján alakították ki.*” **(Lásd a 8/d. forrást!)**

A további követségi dokumentumok jól érzékeltetik azt, hogy a követség munkája azzal, hogy Jávör Pál november 10-én visszautazik Magyarországra, még nem ér véget. A követség kérte a központot, hogy a kulturális szervek részéről valaki várja őket, valamint, hogy a sajtó ne kérjen politikai nyilatkozatot tőlük: „*Jávör nem az a típusú ember, aki ebben a kérdésben okosat tudna mondani. Hazatérésének oka a honvágy és magyar művészek nyugati érvényesülési lehetetlensége. Ezen a vonalon lehet kérdéseket feltenni neki csak úgy, mint menekültekre nézve.*” **(Lásd a 8/c. forrást!)** A dokumentumból az is kitűnik, hogy Sárossy Szüle Mihály Jávörre gyakorolt hatásának nagy jelentőséget tulajdonítottak, de kimondatlanul is megnyugtatták a központot, hogy emiatt Jávör nem fogja meg egyszerű elhagyni az utazásukat. Fontos megjegyeznünk, hogy a követség visszatérve a Jávörrel folytatott levelezés időtartamára azt a következtetést vonta le, hogy Jávör komoly döntések meghozatalában nem volt képes, ezért az első időben a hazai megbeszéléseknél felesége jelenléte is szükséges. A követség felhívta arra is a figyelmet, hogy Jávörök hazatérését követően a budapesti színházi szerződötst mielőbb kössék meg vele, azért is, [...] „*hogy érezze a megbecsülést és - szemben amerikai tartózkodásával - azt, hogy nem kallódik, hanem foglalkoznak vele.*”

1957. november 10-én Jávör Pál és felesége a Báthory nevű lengyel gőzös fedélzetén elindultak Montrealból Európába. Jávör Pál részére kérdésként merült fel, hogy a feladott poggyászaира ráírja-e a rendeltetési helyét vagy sem, hiszen nem szeretne volna, ha kíváncsiskodók veszik körül. A követségtől kapott instrukciók szerint nem volt szükséges Budapestet megjelölni, hiszen a hajó ügysem Budapestre megy, ezért feltehetően egy angliai várost jelöltek meg a csomagokon. Jóllehet ennek a körülménynek nem tulajdoníthatnánk nagy jelentőséget, Jávörnak ez rendkívül fontos volt. Többek között így vélekedett a Külügyminisztérium is, hiszen még első utazásának tervezésekor és a hajójegyek kiállításakor a jegyeken szándékának elírták Jávörök nevét. **(Lásd a 4/a. forrást!)**

Jávor Pált és feleségét a gdyniai megérkezést követően a varsói magyar nagykövetség munkatársa várta, aki gondoskodott a csomagjaik továbbszállításáról, és átadta részükre a Budapestre szóló vasúti jegyeket. A varsói nemzetközi gyorsvonat 1957. november 25-én érkezett a Nyugati pályaudvarra, ahol régi barátai, Uray Tivadar, Bárdy György és mások is várták. „Mikor azonban itthon megjelent a vasúti kocsi ablakában, ismerősei és barátai összerendeztek. Arca beesett, szürkés volt: rajta a fizikai és szellemi fáradtság és kimerültség jelei.” Súlyos, nem sokkal később végzetes gyomorbetegségéről akkor senki sem akart tudomást venni, csak az utazás izgalmával és fáradtságával magyarázták állapotát. Hazatérése után az ígéreteknek megfelelően a Jókai és a Petőfi Színházban kapott szerepeket és szerződést, továbbá visszakapta Pasaréti úti villáját is. A Külügyminisztérium nem emelt kifogást a tulajdonjog visszaállítása ellen, így Jávor és felesége hamarosan beköltözhetett egykori villájába. (Lásd a 8/e. forrást!) Hazatérése utáni első fellépése a Jókai Színházban volt 1958. január 22-én Erdődy János és Tabi László: Szegegy jó Márton című vígjátékában. A közönség megjelenésekor felállva tapsolt, az őt körülvevő legenda még mindig élt. Életének mérlege azonban továbbra is kettősnek mutatkozik. A politikai vezetés ugyanis nem volt megelégedve Jávor színészi alakításaival, és ebből eredően kiemelt honoráriumban sem kívánta részesíteni. Az erről készült feljegyzésben - éppen a Szegegy jó Márton című vígjátékban mutatott alakításáért - úgy említették Jávort, mint aki nem tartozik az élvonalbeli művészek közé. Az ún. hakni-brigádokban történő fellépését pedig nem nézték pozitív szemmel. (Lásd a 9. sz. forrást!) Jávort e megjegyzések ellenére több szereppel bízták meg, és több alkalommal vidéki fellépéseket is vállalt. Betegsége azonban rendkívül gyorsan eluralkodott rajta. 1958 májusában rosszul lett, és a Városmajor utcai klinikára szállították, ahol megműtötték, de az operációt egy évvel később meg kellett ismételni. Ekkor már nem játszott szerepeket. Kétségkívül elégteltelt jelentett számára, hogy a Művelődésügyi Minisztérium Színházi Osztályának két magas rangú tisztviselője meglátogatta, és hivatalosan közölték vele: a Nemzeti Színház régi vágyának megfelelően visszaszerződött. Az újabb fellépésre azonban már nem került sor. A színészlegenda 1959. augusztus 14-én hajnali 4 órakor elhunyt, temetésére a Farkasréti temetőben került sor, ahol utolsó útjára tízezrek kísérték el.

Fotók: Fortepan

Források

1.

Külügyminisztériumi levelek Jávor Pál hazatérési szándékáról

a.

Zádor Tibor washingtoni ideiglenes ügyvivő jelentése Jávor Pál hazatérési szándékáról

Washington, 1956. október 27.

578/szig. titk./1956.

szigorúan titkos!

E[ldadó]: Molnár István

Készült: 3 pld

Központ: 2 pld

Követség: 1 pld.

Gépelte: Vargáné

Washington, 1956. október 27.

1956. október 17-én Molnár elvtárs felkereste Jávor Pált New York-i lakásán, mivel Jávor egy levelet küldött a követséghez, melyben kérte, hogy a követség egyik munkatársa látogassa meg.

Jávor igen szívélyesen fogadta Molnár elvtársat és közölte, hogy az izraeli vendégszereplése alkalmával beszélt Alföldi és Illés elvtársakkal, a magyar követség beosztottjaival, és e beszélgetés hatásaként úgy döntött, hogy haza szeretne menni Magyarországra, és otthon kíván dolgozni, amennyiben a magyar szervek engedélyezik hazatérését.

Amerikai tartózkodásáról elmondta, hogy nem szereti azt a szerepet, amelyben itt kell élnie, ugyanis sokat kell utaznia és fellépéseinek nem a neki megfelelő szerepeket játszhatja és a neki kedves dalokat énekelheti, hanem az emigráció vezetői állítják össze a műsorát, és abban neki kevés beleszólása van. Anyagi helyzetük rendkívül rendezetlen, éppen ezért kéri, hogy az útiköltségét fizessék ki a magyar szervek, ő hajlandó otthon visszafizetni azt a magyar kormánynak.

Terveivel kapcsolatban közölte, hogy szeretne a Nemzeti Színháznak továbbra is tagja maradni, nem szeretné, ha vidékre helyeznék, bár szívesen leutazik vidékre, vendégszereplésekre éppen úgy, mint ahogyan a többi budapesti színész. Az a terve, hogy a színház mellett a filmnél is szeretne dolgozni. Otthoni lakását szeretné visszakapni, bár tudja, hogy a pasaréti öt szobás lakásában jelenleg az amerikai követség dolgozói laknak, és azoknak fél éves felmondási idejük van. Természetesen hajlandó várni. Az a ház ugyanis a legkedvesebb emlékeinek egyike, ott szoktak összejönni a magyar irodalom és művészet legnagyobb élő képviselői, az egy kultúrközpont volt Budapesten.

Hazautazásának idejét úgy jelölte meg, hogy amint csak a magyar kormány engedélyezi, azonnal indul. Felesége nem utazik most vele, mert felesége Gábor Joly New York-i ékszerüzletében dolgozik, és a karácsonyi „szezon” megvárja, amikor jóval több a bevétel, mint egyéb időszakban, és az így szerzett pénzen ágyneműt szeretne vásárolni, hogy Magyarországon erre egy ideig ne legyen gondjuk. Jávor felesége csak a jövő tavasszal szándékozik hazautazni. Minden bizonnyal férje otthoni fogadtatásától teszi függővé végleges hazatelepedésüket.

Jávor elmondotta, hogy a kint élő magyar színészek és művészek nem érzik jól magukat, szinte kivétel nélkül valamennyien szeretnének hazamenni Magyarországra, de nem merik megtenni az első lépéseket, különösen azok nem, akik már felvették az amerikai állampolgárságot, attól félnek, hogy hazatérési szándékuk nyilvánosságra kerülése után hűtlenséggel, esetleg hazaárulással vádolnák őket, és meghurcoltatásban lenne részük.

Zilahy Lajos íróval kapcsolatban közölte, hogy Zilahy nem rég kapta meg az amerikai állampolgárságot, véleménye szerint Zilahy nem szívesen menne haza Magyarországra, még látogatába sem, nehogy elveszítse a nehezen megszerzett amerikai állampolgárságot.

Jávornak az volt a kérése, hogy az illetékes magyar szervek ne fogadják őt valami különös ünnepléssel, ő nem akar semmiféle feltűnést, ő nem akarja a mai magyar államot zsarolni azzal, hogy a „nagy-Jávor” hazatért Magyarországra, ő csak egy méh szeretne lenni abban a kaptárban, melyet úgy hívnak, hogy Magyarország.

Arról beszélgetve, hogy hogyan érezte magát az Egyesült Államokban, Jávor egy hasonlatot mondott, melyet azoknak szokott válaszolni, akik hasonló kérdést intéznek hozzá. Jávor hasonlata a következő volt: „Ha Budapesten felvinnék a legmagasabb épület tetejére (New York palota, vagy az OTI színház), és onnan ledobnák, nem érezné magát annyira megütve, mint amikor New Yorkban az utcán nekiütődik a könyöke egy amerikai állampolgárhoz.”

Anyagi helyzetének alakulásáról elmondta, hogy jelenleg nincs „fix” állása, cikkeket, tanulmányokat ír a „Szabadság” című amerikai magyar lap számára. E hó 22-ére meghívta Jávort egy megbeszélésre a „Free Europe” egyik „főkutyája” (Jávor kifejezésével élve), hogy egy havi 400 dolláros állásban szeretnének

megegyezést kötni Jávornal, de Molnár elvtársnak kijelentette, hogy nem fogadja el a felkínált állást.

1946-ban, Magyarországról történt kiutazásával kapcsolatban elmondotta, hogy szabályos útlevelel távozott, egy Vásárhelyi nevezetű fasiszta szélhámos csábította ki azzal, hogy 100 000 dollárt gyűjtenek majd, és küldenek haza a magyar gyermekek részére. Nemcsak a 100 000 dollárt nem kapta meg Jávör, de még a neki ígért évi 7000 dolláron felüli fizetésből is csak évi 2000 és néhány száz dollár lett, az is csak két évi pereskedés után. Sokat beszélt arról Jávör, hogy soha nem felejtkezett meg hazájáról, a magyar művészetéről és művészekről. Egyik romániai vendégszereplése alkalmával például tiszteletdíj fejében azt kérte Groza miniszterelnöktől, hogy küldjön egy vagon söt és egy vagon díszletlecect Magyarországra.

Molnár elvtársnak arra a kérdésére, hogy gondolt-e már előbb is arra, hogy hazamegy, Jávör elmondta, hogy még 1948-ban, vagy 1949-ben egyik éjjel felhívta telefonon Major Tamást Budapesten azzal a gondolattal, hogy Major esetleg hívja majd haza őt, de mivel Major nagyon hidegen beszélt Jávornal, Jávör letette a kagylót. Jávornak ez nagyon rosszul esett, ugyanígy a róla otthon megjelent rágalmozó cikkek, izléstelen, hazug viccek és egyéb, szerinte jogtalan sértések. Elmondta, hogy ő ezt nem érdemelte meg, őt 1944-ben elvitték a nyilasok, Sopronkőhidán együtt ült a fegyházban Mindszentyvel, majd a németek koncentrációs táborba hurcolták, ahol kiverték a fogait. Most kártérítést követel a német kormánytól a kivert fogaiért. Az 1948- vagy [19]49-ben történt emlékezetes telefonhívás után Jávört elbocsájtották a Voice of America-tól azzal az indoklással, hogy adatokat szolgáltat a kommunistáknak. (Az amerikai elhárítás bizonyára lehallgatta ellenőrzése során Jávör telefonbeszélgetését Majorral és ezt a tényt, hogy Magyarországgal beszélt, a fasiszta emigráció felhasználta Jávör ellen).

Jávör egy félénk, roppant érzékeny ember benyomását keltette, hazatérésekor ezt komolyan figyelembe véve kell vele foglalkozni.

Zádor Tibor

id[eiglenes] ügyvivő

Horváth Imre

külgügyminiszter elvtársnak

Budapest

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-578-szig. titk.-1956. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külgügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Géppel írt és aláírásával ellátott másodlat.

b.

Szigeti Károly külgügyminisztériumi osztályvezető levele a washingtoni magyar követségnek Jávör Pál hazatéréséről

Budapest, 1957. január 19.

007771/szig. titk.

Fentiekre és másutas távirataira hivatkozva közöljük, hogy Jávör Pál hazatérése előtt részünkről semmiféle akadály nincs. Kéréseit is támogatjuk, azonban ezzel kapcsolatban kérjük, hogy a követség ismertesse vele a következőket:

Előre sajnos nem tudunk ígéretet tenni arra, hogy melyik színháznál vagy filmgyárnál működhet, mivel ez attól függ, hogy melyikkel köt szerződést. Mi - ismételtel kihangsúlyozzuk - jóindulatúan támogatjuk kéréseit, és a magunk részéről mindent megteszünk, hogy hozzásegítsük a jelentésben ismertetett elgondolásai megvalósításához, de elhelyezkedésével kapcsolatban elengedhetetlenül szükséges, hogy saját maga tárgyaljon itthon az érdekeltekkel. Ettől függ a Nemzeti Színház-i tagsága is. (Amennyiben a „Nemzeti Színház örökös tagja” címről lenne szó, közölhetjük, hogy ezt 1952-ben általában megszüntették és a Művészeti Tanácstól függ, hogy visszaállítja-e valamikor). Problémát okoz az útiköltséggel kapcsolatos javaslata. Kérjük a követséget, magyarázza meg Jávornak, hogy bármennyire szeretnénk, nehéz valutáris viszonyaink miatt nem tudjuk vállalni, hogy akárcsak kölcsön formájában is fedezzük hazautazási költségeit. Ezt bizonyára meg fogja érteni.

Ami a lakást illeti, közöljük, hogy azt 1952-ben államosították, az Ingatlankezelő Vállalat kezelésébe került, amely kiadta az amerikai követség egyik beosztottjának. A bútorokért használati díjat kap Jávör anyósa. (A helyzetet a művész bizonyára jól ismeri). Az amerikai követség a közelmúltban 8-10 évre bérbé akarta venni a házat, azonban ez elől kitértünk. Elképzelésünk szerint a lakást Jávör minden további nélkül meg fogja kapni. Véleményünk szerint leghelyesebb és az amerikaiak számára is legelfogadhatóbb az lenne, ha Jávör hazaérkezésekor közölné velük, hogy szüksége van a lakásra. E kérdés rendezésében is - akárcsak a többiben - számíthat segítségünkre. A követség azonban semmiféle ígéretet ne tegyen.

Követségünk megemlítheti Jávornak, hogy a múlt év közepén Argentínából hazatért Páger Antalnak is nagyjából hasonló problémái voltak, azonban ezek mind rendeződnek, és a művész a közeljövőben már fel is lép, valószínűleg a Néphadsereg Színházában (volt Vígszínház). Említést tehetnek Kiss Ferencről, akit háborús bűnösneként annak idején elítéltek. Nevezett szabadulása után azonnal elhelyezkedett, a debreceni Csokonai Színház legkiemelkedőbb művésze, és a napokban a budapesti Nemzeti Színházban lép fel a Bánk bán címszerepében.

Egyébként közöljük a követséggel, hogy Jávör részére a Konzuli alnapló számán hazatérési igazolványt állíthat ki.

Budapest, 1957. január 19.

Ui. A megadott engedély száma: 1696/57.

Szigeti Károly

osztályvezető

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-578-1-Res-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külgügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Géppel írt és aláírásával ellátott másodlat.

c.

Zádor Tibor ideiglenes ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak Jávor Pálról

Washington, 1957. január 25.

Magyar Népköztársaság Követsége, Washington

szigorúan titkos!

14/1957. szig. titk.

Washington, 1957. január 25.

Tárgy: Jávor Pál színművész

hazatérési
szándéka

Hiv. sz.: 007771/sz. t.

Előzetes megbeszélés szerint Nyulasi elvtárs felkereste Jávor Pált New Yorkban. A látogatás alatt Jávor Pál és felesége igen kedves volt. Meglehetősen szerény körülmények között élnek egy régi, félig fából épült bérház első emeletén. Lakásuk egy konyhából, egy nappaliból és egy hálószobából áll. Havonta \$ 140-et fizetnek érte.

A látogatás alatt leginkább a felesége beszélt. Mindjárt az elején kijelentette, hogy egyelőre nincs szándékukban hazamenni, azt mondták, ha kibírták itt 10 évig, kibírják még egy ideig.

A lányuktól, aki Pesten él, a látogatás előtti napokban kaptak levelet, amelyben részletesen tájékoztatta őket az otthoni helyzetről, valamint arról is, hogy nem vándorolnak ki az Egyesült Államokba. A lánya játék és díszbabák festésével foglalkozik. Másik rokonuk Bécsben él, azok is hívták a lányukat, hogy menjen ki Ausztriába, találkoztak is a magyar határnál, de a lánya ott is azt mondta, hogy ő jól érzi magát Magyarországon, és visszament Budapestre.

Jávor Pál most Camp Kilmer-en dolgozik, abban a táborban, ahol a magyar menekültek szűrővizsgálaton esnek át megérkezésük után. Mint tolmácsot foglalkoztatják. Elbeszélése szerint igen nagy az elégedetlenség a táborban. Az elégedetlenség oka, hogy az amerikaiak addig nem engedik őket szabadon mozogni, amíg minden szempontból meg nem vizsgálták őket. Erre mondják a menekültek, hogy ez egy újabb vasfüggöny.

Azoknak a menekülteknek, akiket idehozta Amerikába, legtöbbször igen fiatal, 30 éven felüli mindössze 80 van közöttük. Legtöbbször mérnök, egyetemi hallgató. A mérnököket gyorsan el tudják helyezni, mert nagy a mérnökhányó. A menekült mérnökök általában havi 400-700 dolláros fizetést tudnak elérni. Az egyetemi hallgatók részére ösztöndíjakat szereznek, bármilyen szakon tanul. Szerinte ennek az az oka, hogy az amerikai ifjúság elpuhult, nem akar tanulni, ezért szívesen látják az igyekvő külföldieket. A menekültek között sok régi középosztálybeli van, akik mint átképzősök szakmát tanultak, ezeket is könnyen és gyorsan tudják elhelyezni. Sok muzsikuskigányt is hoztak Amerikába, ezeknek is meglehetősen jó szerződéseket tudtak szerezni. Azoknak, akiknek nincsen szakmájuk és a nyelvet sem ismerik, sokkal nehezebb a helyzetük, így pl. a színészeknek és a papoknak. Ezeknek tányérmosó állással kell beérniük, amiért 120 dollárt kapnak havonta. De ez is szerencse dolga, mert pl. Szabó Sándor színészt egy kis farmmal és egy gépkocsival ajándékozták meg.

Érdekes jelenséggé említi meg, hogy találkozott olyan menekültekkel, akik nem tudtak magyarul beszélni. Mint kiderült róluk, ezek ausztriaiak, akkor magyar menekülteknek adták ki magukat, hogy Amerikába jöhessenek.

A menekülteket vallásuk szerint csoportosítják, és úgy is szállásolják el. Megesik azonban az, hogy összecserélődnek, így pl. előfordult, hogy zsidók kerültek katolikusok közé. Egyik alkalommal felhívták telefonon, hogy segítsen az egyik menekültnek, mert nem mer tovább abban a barakkban maradni, egész nap rohad zsidónak szólították. Ez erősen lerontja a menekültek esélyeit, mert az amerikaiak is tudomást szereznek róluk. A tábor őrőz katonaság között nagyon sok olyan van, aki tud magyarul.

Elmondta, hogy a Nemzeti Bizottmány szétesőben van, aminek egyik oka az, hogy az újonnan érkezettek nem ismerik el őket vezetőjüknek. A menekülteknek Nagy Ferenc, Varga Béla és a többiek beszédet tartottak, de eredménytelenül. A hallgatóság lehurrogta őket, hogy „amíg mi szenvedtünk, maguk itt jól éltek, és a Szabad Európa Rádióon keresztül arra biztattak, hogy már csak egy-két napig tartunk ki.” A Magyar Nemzeti Bizottmány tagjai havi 400 dollár fizetést kapnak a Free Europe-tól, amely Ford-alapítvány.

Jávorné említette, hogy az amerikai zsidóság helyesnek tartja a szovjet csapatok beavatkozását, ha Magyarországon valóban voltak zsidóüldözések az ellenforradalom alatt. Arról beszéltek még, hogy az amerikai magyarságot talán senki sem ismeri annyira, mint ők, mert míg létezett az a színésztársulat, amelyiknek ők is tagjai voltak, állandóan járták az országnak azokat a helyeit, ahol magyarok laknak, és most is jár vendégszerpelni magyarul a vidékekre. Nemrégiben volt Kanadában is.

Úgy gondoltuk, hogy ha pillanatnyilag, tekintettel az otthoni nehéz helyzetre, nem is akarnak hazamenni, a kapcsolatot érdemes velük továbbra is fenntartani, ezért beszélt Nyulasi elvtárs nekik az új magyar filmgyártásról, a magyar filmek külföldi sikereiről. Ekkor említette Jávor, hogy hallott egy nagyon jó magyar filmről, a Körhintáról. Mivel ez a film éppen megvan a követségen, felajánlottuk, hogy levetítjük neki. A látogatás január 4-én volt, este ¾ 9-kor kezdődött és éjjel ¼ 1-kor ért véget.

Természetesen más most már a helyzet. 007771. sz[igorúan] [titkos] rendelet ismeretében másként beszélhetünk velük. Tekintettel arra, hogy Jávor igen nyílt és őszinte irántunk és - bár igen óvatos - örül a velünk való érintkezésnek, nyilvánvaló, hogy hazatérési szándékai fennállnak. Figyelembe véve az itteni hangulatot és propagandát, ez igen pozitíven értékelhető.

Az a véleményünk, hogy Jávor hazatérése mind otthon, mint pedig itt, jelentős visszhangot váltana ki. Ezért igen óvatosan, megfelelő formában, igyekezni fogunk ebbe az irányba terelni. Addig is fenntartjuk vele a kapcsolatot.

Horváth Imre

külügyminiszter elvtárs

Budapest

Zádor Tibor

id[eiglenes] ügyvivő

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Géppel írt és aláírással ellátott másolat.

d.

Szigeti Károly külügyminisztériumi osztályvezető válasza a washingtoni követségnek

Budapest, 1957. február 11.

szigorúan titkos!

00707/1957.

Tárgy: Jávor Pál színművész hazatérési szándéka

A jelentést tudomásul vettük. Egyetértünk azzal, hogy Jávor magatartása pozitívan értékelhető, s éppen ezért kérjük, hogy a követség továbbra is maradjon kapcsolatban vele. Ez nemcsak hazatérését mozdíthatja elő, hanem egyúttal a követség tájékozódását is elősegíti a menekültekkel kapcsolatban.

Budapest, 1957. február 11.

Szigeti Károly

osztályvezető

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-1-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Géppel írt és aláírással ellátott másodlat.

e.

Zádor Tibor ideiglenes ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak

New York, 1957. április 23.

New York, 1957. április 23.

Készült: 3 pld-ban

Tárgy: Jávor Pál hazatérése

Központ: 2 pld

Követség: 1 pld

Gépelte: H. S.

Futárzás után New Yorkban találkoztam Jávor Pállal és feleségével, akik levélben értesítették a követséget, hogy szeretnének velünk találkozni. Nyulasi elvtárs társaságában meghívtam őket egy reggelire, és közel egy órán keresztül beszélgettünk.

Ennek során elmondották, hogy egyre közelebb kerülnek a hazatérés gondolatához, minden itteni propaganda ellenére. A találkozás előzménye egyébként a következő volt: még februárban levelet írtunk nekik, melyben a központ által közölt információkat megfelelő formában, de nem túl konkrétan tudtukra adtuk. A levél hangja udvarias volt, de olyan, amelyből nyilvánvalóan kitűnt, hogy legközelebb nekik kell lépni. Azóta részünkről semmiféle kezdeményezés nem volt. A napokban azután jött tőlük a levél, kérve találkozót.

A találkozást igyekeztek felhasználni arra nézve, hogy megbizonyosodjanak néhány aggályuk alaptalanságáról, így például arról, hogy senki hivatalos helyről nem fogja őket azzal fogadni, hogy a nehézségek elmúltá után jöttek learatni a babérokat, vagy, hogy akármilyen irányú politikai jellegű kérdésbe beviszik őket, stb. Erre természetesen negatív választ kaptak, de semmiféle ígéretet nem tettünk, sőt röviden tájékoztatást kaptak az otthoni problémákról, különösen a kezdet valószínű nehézségeiről.

Abban elvileg megállapodtunk velük, hogy hazatérésük legfőbb célja a honvágy, ezen kívül az, hogy Jávor csak otthon tud valaki lenni, és végül abban, hogy hazamenetelük Amerikából a jelenlegi helyzetben, amikor közel 200 ezer embert hagyta el az országot, nyilvánvaló politikai állásfoglalás, melynél elismerőbbet senki sem tudna tenni ilyen körülmények között Magyarországra, a jelenlegi magyar rendszer iránt. Ha hazamennek és kérdezni fogják őket, ezt fogják mondani a sajtónak is. Ami az Egyesült Államokat illeti, nincsenek rossz tapasztalataik, mert nem vártak többet, és nem az itteni viszonyoknak tulajdonítják, hogy Jávorból nem lett vezető színész.

Ami távozásuk időpontját illeti, kb. augusztusra esne. Ennek főleg anyagi okai vannak részünkről. Jávor menne előbb is, de felesége külön elmondta Nyulasi elvtársnak, hogy a nők és az ital miatt nem engedné el előbb. Egyébként egészen nyilvánvalóan látszott, hogy az asszony irányítja Jávort állásfoglalásaiban.

Van egy kérésük, melyet szeretnének hamarosan tudni. Bár korábban közöltük velük, hogy a hazautazás költségeit nem tudjuk fedezni, kérték ennek felülvizsgálását. Ha lenne rá mód, csakúgy, mint néhány hazatérő esetében volt rá, otthon forintban meg lehetne venni a hajójegyet számukra, kiküldeni ide és hazatérésük után kiegyenlítenék a költségeket. Ha ez a lehetőség fennáll, kérem utánanézni és táviratilag értesíteni.

Zádor Tibor s. k.

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-1-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Géppel írt másodlat.

Levélváltás Nyulasi Antal követségi titkár és Jávor Pál között

a.

Nyulasi Antal követségi titkár levele Jávor Pálnak

Washington, 1957. március 6.

Tisztelt Jávor Úr!

Ezúton válaszolok az elmúlt hónapok során felmerült kérdésekre. Amint azt már korábban is közöltük, a magunk részéről teljes erkölcsi támogatást nyújtunk ahhoz, hogy visszatérjen Magyarországra, és elfoglalja azt a helyet, amelyre legjobb színművészeink jogosultak. Amikor úgy érzi, hogy eljött az ideje a hazatérésnek, kérem, értesítsen bennünket, hogy a szükséges utazási igazolványt kiadjuk az Önök számára.

Ami magyarországi színházi tevékenységét illeti, semmi véglegeset nem tudok közölni. A jelenlegi gyakorlat szerint minden színész egyénileg köti meg szerződését az általa kívánt színházzal vagy filmgyárral. Ez teljes választási szabadságot ad művészeinknek nemcsak a város, hanem a színház vagy filmgyár megválasztásában is. Példaként említem meg, hogy tudomásom szerint a nemrégiben hazatért Páger Antal a Vígszínházzal, Kiss Ferenc pedig a debreceni Csokonai és a budapesti Nemzeti Színházzal kötött szerződést. Amennyiben tehát Ön a budapesti Nemzeti Színházban kíván fellépni, és egymás feltételeit elfogadhatónak tartják, Budapest színházkedvelői ismét az ország vezető színházában fognak hálásan tapsolni egyik legkiválóbb és legismertebb művészeinknek.

A „Nemzeti Színház örökös tagja” címének kérdése pillanatnyilag még rendezetlen. Amennyiben a Művészeti Tanács megváltoztat egy korábbi rendelkezést, ebben a viszonylatban is a régi gyakorlat fog ismét kialakulni. Egyébként jelenleg más művészeti címek is léteznek, melyek jelentős havi pénzügyi jövedelmet is eredményeznek.

Ami a lakás kérdéséről: 1952-ben az államosítási törvény értelmében az Ingtatlankezelő Vállalat kezelésébe került, amely kiadta az amerikai követség egyik munkatársának. Amint azt Ön bizonyára jól tudja, a bútorok használatáért [jisztelet] feleségének édesanyja pénzügyi ellenszolgáltatást kap. Az amerikai követség legutóbb 8-10 évre ki akarta bérelni a házat, a kérdés elől azonban - tekintettel hazatérési szándékára - kitértünk. Ennek alapján minden kötelezettség nélkül közölhetem, hogy Budapestre érkezésük után - megfelelő nyilatkozat tétele után - a lakást minden további nélkül ismét birtokba vehetik, és a családi otthon mellett, ismét a magyar művészeti élet egyik kedvelt találkozó helyévé változtathatják.

Ezzel a magunk részéről lezártnak tekintjük a kérdés adminisztratív vonatkozásait. Kérem, hogy alkalomadtán értesítsen utazási szándékáról. Addig is állunk rendelkezésére. Egyben kérem, hogy e levélben foglaltakat csak tájékoztató jellegűnek tekintse.

Kiváló tisztelettel:

Nyulasi Antal

III. o. titkár

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-1-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség - Géppel írt, aláírással ellátott másodlat.

b.

Jávor Pál levele Nyulasi Antal követségi titkárnak

New York, 1957. április 17.

Április 17. 1957.

Kedves Nyulasi Uram. Feleségemet sorozatos gyász érte, és így csak most tudok válaszolni kedves, tájékoztató soraira. Nagyon örülnék, ha legközelebbi New York-i útja alkalmával felkeresne. Addig is szívélyesen üdvözöljük,

Jávorék

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a -14-1-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Eredeti, géppel írt és aláírással ellátott tisztázat.

c.

Jávor Pál levele Nyulasi Antalnak hazautazásának körülményeiről

New York, 1957. május 29.

Május 29. 1957.

Kedves Nyulasi uram. Már nagyon régen nem hallottam hírt Önökről, és azért írok, hogy érdeklődjem az ügyem állásáról. Nem vagyok benne biztos, hogy miben állapodtunk meg. Hogy Önök keresnek meg engem, vagy pedig írnak nekem. Nagyon szeretném, ha levelemet megválaszolná. Rengeteg átkozódó és szidó levelet kapok az itteni magyaroktól, akiknek Pestről megírták, hogy haza szándékozom térni. Én írtam Bárdy Gyurkának egy levelet, és jeleztem benne, hogy honvágyam

van, és szeretnék hazamenni. Mondanom sem kell, hogy széjjel ment a hír és nemcsak az újságokban, hanem a rádióban is bementék. Az itteni Free Europe Radio megfigyelője szintén hallotta a bejelentést a magyar rádióknak, mert már közvetve érdeklődtek nálam. Én mondtam, hogy Bécsbe szándékozom menni a nyár végén. Szóval a nagy titkunk már nem titok többé. S mert itt likvidálnom kell a bútoraimat, s még sok mindent, azért szeretném, ha Révai úrral átbeszélnék, és valamilyen tervet vagy elképzelést közölnének velem. Akár komolyan gondolják a hazaszállításomat, akár nem. Szívélyes üdvözetem mind a kettőjüknek.

Jávor Pál

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a -14-1-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség, 14-1/1957. - Eredeti, géppel írt és aláírással ellátott tisztaát.

d.

Nyulasi Antal válaszlevele Jávor Pálnak

Washington, 1957. június 3.

1957. június 3.

Kedves Jávor Úr!

Levelét megkaptam. Ami az utazással kapcsolatos otthoni indiszkréciókat illeti, azok valójában sajnálatosak, mert kellemetlenné teszik a távozás egyes körülményeit.

Ön érdeklődik „ügye állásáról”. Amint azt már szóbelileg is közöltük, részünkről semmi akadály nem lett volna, hogy akár hetekkel vagy hónapokkal ezelőtt hazautaztak volna. A Hazatérési Igazolvány bármelyik percében a rendelkezésükre áll. Az útiköltséggel kapcsolatban még érdemi válasz nem jött otthonról. Egyéni érzésem szerint, jó lenne, ha a jegyvételre itt gondólnának előre. Erről azonban rövidesen végleges tájékoztatást küldök.

A korábban már közöltek megerősítéseként: a lakás és főleg a szerződés kérdése csak Budapesten rendezhető személyesen. Egészen bizonyosak vagyunk abban, hogy otthon nagy megértést és együttműködési készséget fognak tapasztalni mind szakmai körök, mind pedig az illetékes kormányszervek részéről.

Kérem, közölgék velünk, hogy kb. mikor fognak elindulni és megérkezni Budapestre. Keresni fogjuk az alkalmat, hogy elutazásuk előtt még találkozzunk.

Szívélyes üdvözettel,

Nyulasi Antal

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a -14-1-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Géppel írt és aláírással ellátott másodlat.

e.

Jávor Pál levele Nyulasi Antalnak hazautazásának körülményeiről

New York, 1957. június 5.

Június 5. 1957.

Kedves Nyulasi uram. A levele itt van előltem, és őszintén megírom, nagy csalódást okozott. Semmi pozitívum nincsen benne. Mikor Önnel beszéltem először, akkor a ház kérdése az Ön szavai szerint már el volt intézve, csak a szerződés a Nemzeti Színházzal és az örökös tagság kérdése forgott fenn. Természetesen az utóbbi kérdésre választ kaptam egyik levelében. Én már akkor a találkozásunknál említettem, hogy nincsen pénzem a hazautazáshoz és a dolgaim hazaszállítására. Ön megnyugtató, hogy minden simán elintéződik, és a hazautazást illetőleg nem legyenek gondjaim. Most az egész ügyem megmere[ve]dett. A ház kétséges, amiben lakhatnánk. Előfordulhat, hogy az állami házkezelőség, éppen mert amerikaiak laknak benne, és havi 1200 dollárt hoz, azt mondja, hogy sajnos nem kaphatom vissza a házat. Igaz, hogy amint értesültem a jó bentlakók, sok dolgaimat mikor kicserélgették őket, mindig elvittek valamit emlékebe. Így az összes ezüst tálaink eltűntek. A bútoraim jó részét kihajigálták, stb. Már most az Ön levelében egy dolog az biztos, hogy kapok egy beutazási útlevelet. De miből rendeljek utazási jegyeket és miből szállítsam haza azokat a dolgokat, amelyek szükségesek? Képeim, könyvek, etc. Vonaton is utaznom kell, sőt laknom szállodákban, amíg cserélek útirányt. Kedves Nyulasi uram. Én hiszem, hogy nem érti félre a leveletem, de nekem szükségem van valami biztosítékra. Abban a pillanatban, ha átléptem a határt, én megszűntem amerikai állampolgár lenni, és nem utazhatok csak úgy vaktában sehová se, mint ahogy nincs is szándékom. Engem a honvágyam visz haza. De a józan ész azt diktálja, hogy valamennyire biztosítsam magamat. Elvégre az otthoni illetékesek nem tudják, hogy mi miről beszélünk és miben egyeztünk meg? Értsen meg, és próbáljon valamiképpen megnyugtani. Szívélyesen üdvözlő, és várja levelét,

Jávor Pál

P[ost] S[cript]: Annyira vártam a levelét és olyan kielégületlenül hagyott, hogy úgy éreztem, hogy azonnal kell választ írnom.

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-1-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Követség, - Eredeti, géppel írt és aláírt tisztaát.

f.

Nyulasi Antal levele Jávor Pálnak a hazatérésével kapcsolatos újabb fejleményekről

Washington, 1957. június 20.

Jávor Pál Úr

New York

1957. június 20.

Kedves Jávor Úr!

Most érkezett budapesti közlés alapján kérésére tájékoztatom:

Az utazási költségeket Budapest előlegezi. Kérem, közöljük indulásuk körülbelüli időpontját.

A lakáskérdés megoldásában nagy segítséget fognak kapni.

Az egyik budapesti színház (tudomásunk szerint nem a Nemzeti) szerződöttni kívánja megérkezését követően.

Kiváló tisztelettel,

Nyulasi Antal

III. o. titkár

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a -14-1-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Követség. - Géppel írt és aláírás nélküli másolat.

3.

Levélváltás Jávor Pál utazási szándékának megváltoztatásáról

a.

Jávor Pál levele a washingtoni magyar követségnek

New York, [Dátum nélkül]

Tisztelt Uraim. Kések a válasszal, de feleségem néhány nappal tovább maradt, és telefonon nagyon körülményes volt nekem beszámolni a beszélgetésünkről. Most, hogy itthon van, elmondottam neki a tényeket, s rájöttünk, hogy semmi, de semmi nincsen elintézve és semmi, de semmi nincsen részemre biztosítva. Nekünk már az a gyanúnk, hogy azok, akiknek törődniük kellene velünk, nem nézik jó szemmel a hazatérésünket. Ha esetleg Önök lennének az én helyemben, és a jövőjüket ilyen fél kézzel intéznék, hát kétkem, hogy bármelyikük gondolna a hazamenetelre. Úgy érzem ezek után, hogy a mi helyzetünk marad úgy, ahogy eddig volt. Én a magunk részéről mindent elkövettem, hogy hazakerüljünk.

Hívük,

Jávor Pál

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a -14-1-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Eredeti, géppel írt és aláírással ellátott tisztázat.

b.

Zádor Tibor ügyvivő levele Jávor Pálnak hazatérési szándékának megváltoztatásáról

Washington, 1957. június 22.

Jávor Pál Úr

New York

1957. június 22.

Tisztelt Jávor Úr!

Legutóbbi leveleink keresztezték egymást, ennek ellenére azonban szükségesnek tartom e sorok megírását.

Az Ön leveléből - éles ellentétben legutóbbi beszélgetésünkkel - az derül ki, hogy nincs megelégedve hazatérésük intézésének módjával. Vagy talán helyesebb lenne, ha azt írnám, hogy a kedves felesége nincs megelégedve. Számunkra természetesen teljesen mindegy, hogyan alakult ki ez a negatív álláspont.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a hazatérés gondolata az Ön részéről merült fel. Amint azt nyilván személyesen is tapasztalta, mind mi, mind pedig a hazai hatóságok megkülönböztetett gondval és körültekintéssel intéztük kérését. Ennek eredményeként közöltük legutóbb, hogy Budapestről megküldik a hajójegyeket, az egyik budapesti színház azonnal szerződött hazatérése után és a lakás visszaadásának a kérdésében is döntő mértékben számíthat a magyar hatóságok teljes támogatására.

Egészen bizonyos vagyok abban, hogy egyetlen ország sem tette volna meg 11 évvel ezelőtt eltávozott bármely állampolgára érdekében.

Ha Önök mégis a legutóbbi levélben körvonalazott álláspontra jutottak, azt semmiképpen sem lenne helyes a mi intézési módunkkal indokolni. Annak oka - véleményem szerint - egészen más. Ez természetesen csak Önökre tartozik.

Mi úgy érezzük, hogy minden támogatást megadtunk és a lehető legkedvezőbb eredményeket értük el hazatérési szándékuk realizálása érdekében. Ha Ön úgy érzi, hogy valóban a mi oldalunkon mutatkozott meg a hiányosság, akkor ezzel nekem személy szerint is komoly csalódást okozna.

Ezzel - legutóbbi levelükkel - az egész kérdést lezártak tekintem. Közlöm Budapesttel megváltozott szándékukat, hogy mind az útiköltség, szerződés, mind pedig a villa kérdésében ennek fényénél tudjanak intézkedni, illetve terveiket megmászítani.

Őszintén sajnálom, hogy Jávor Pál végleg elkallódik.

Kérem, fogadják teljes tiszteletem kifejezését.

Zádor Tibor

ügyvivő

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-1-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Géppel írt és aláírással ellátott másodlat.

4.

Külügyminisztériumi levelek Jávor Pál és felesége „ügyéről”

a.

Első József, minisztériumi referatúra vezető levele a washingtoni magyar követségnek Jávor Pál és felesége utazásának körülményeiről

Budapest, 1957. július 10.

Külföldi Magyarok Önálló Referatúrája

Tárgy: Jávor Pál ügye

szigorúan titkos!

Hiv. szám: 00707/3.

Mell.: 2 személyre hajó- és vonatjegy

Mint azt másutas táviratunkban már közöltük, Jávor Pál színművész megkapta hazatérési engedélyét - másodsor is.

A szakmai szervek ígéretet tettek Jávor budapesti foglalkoztatására, valamint lakáskérdésének megoldására.

Mellékelten megküldjük Jávor Pál és felesége részére szóló utazási jegyeket. A Queen Elisabeth hajón II. o[sztályú], a vasúton I. o[sztályú] hely és hálókocsi van számukra biztosítva. A jegyeken szándékosan van elírva Jávorék neve. Nem akartuk nyilvánosságra hozni itthon a dolgot.

Jávorék hazaindulását rögzítsék le. Indulásukról előzetes értesítést kérünk. Az utazási jegyek átadásakor bizonyos kötelezvényt írassanak alá Jávorral az ellenérték Magyarországon történő visszatérítéséről.

Budapest, 1957. VII. 10.

Első József

Ref[erátúra] vezető

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-3-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Géppel írt és aláírt másodlat.

b.

A washingtoni követség jelentése a Külügyminisztériumnak Jávor Pál ügyéről

Washington, 1957. július 23.

14/4/57. szig. titk.

szigorúan titkos !!!

E[ldadó]: Nyulasi Antal

Washington, 1957. július 23.

Tárgy: Jávor Pál ügye

Mell[éklet]: 2 levélmásolat

Mellékelten felterjesztem Jávor Pálné július 12-én kelt és Jávor Pál július 23-án kelt Kanadából küldött levelének másolatát. A második levél választ ad a tervezett hazautazásuk elmaradására.

Jávor Pálék hazatérése ügyében, mint arról a központnak tudomása van, a követség igen sokat dolgozott. Utoljára június 24-én Jávorné bent volt a követségen, amikor hazautazásukkal kapcsolatos összes kérdések tisztázódtak. Jávorné akkor említette, hogy hazautazásuk előtt Kanadába utaznak egyik fiának meglátogatására, akinek ott textilfestő üzeme van.

Hazautazási szándékukhoz nem fért kétség. Jávorné júniusban elvesztette állását Gábor Joly ékszerüzletében, Jávor Pál - tudomásunk szerint - a Lexington Avenue egyik szállodájában, mint liftkezelő dolgozott, lakásukat felmondták, bútoraikra vevőt kerestek.

Hazautazási szándékukat nem kezelték kellő titoktartással. Jávor Pál levelet írt haza Bárdy György színésztársának, amelyben közölte hazautazási szándékát. Bárdy az ügyet meglehetősen szellőztette, hazatérési szándékukról Pesten is sokan tudnak, ami abból is kiderül, hogy Jávor Pál említette, hogy leveleket kap Magyarországról ismeretlenektől, amelyekben hazatérési szándékát bírálják. Hazatérési szándékát itt sem tartotta kellően titokban. Több „bizalmas” barátjának mondotta el, és mint nem eléggé szilárd, saját ítélőkészségében nem bízó, tőlük kért tanácsot. Az ügy annyira ismert volt itt, hogy az egyik magyar templomban a pap a szószékről róla tett említést.

Jávor Pálékkal New Yorkba való visszatérésük után a kapcsolatot ismét felvesszük, de hazatérésüket nem vetjük fel.

Zádor Tibor

id[eiglenes] ügyv[ivő]

Horváth Imre

külügyminiszter elvtárs

Budapest

1. sz. melléklet

Jávor Pálné levele Zádor Tibor washingtoni ideiglenes ügyvivőhöz utazásuk lemondásáról

Kanada, 1957. július 12.

Tisztelt Zádor Úr!

Férjemmel átjöttem elbúcsúzni fiúinktól és unokáinktól. Sajnos itt férjem olyan idegösszeroppanást kapott, hogy cselekedetei teljesen irracionálisak, de annyira, hogy kénytelenek vagyunk orvosi tanácsra bizonytalan ideig pihenő kúra alá fogni. Idegállapota még azt sem engedi meg, hogy visszatérjen New Yorkba. Sajnos ezért eddigi terveink férjem egészségi állapota miatt nem aktuálisak, és így a rajtunk kívül álló okok miatt nem keresztülvihetők.

Szívélyes üdvözléssel,

Olga Jávor

2. sz. melléklet

Jávor Pál levele a washingtoni követségnek

1957. július 23.

Tisztelt Uraim. Két nehéz hét után ma végre hozzányúlhattam az írógépemhez, hogy magyarázatát adjam, hogy miért is változtattuk meg elhatározásunkat, amit rajtunk kívülálló okok miatt tettünk. Engem, mikor az útlevelemet kértem, nagyon valószínű, hogy magyar felebarátaim feljelentettek, és azért az útlevél kéresemet elutasították, majd sok huza-vona után esküt tettem, hogy nem szándéksom Budapestre utazni. Annyi hivatalos közeggel lett egyszerre dolgom, mint 11 évi amerikai itt tartózkodásom alatt sohasem. Kijöttek hozzám investigátorok, hogy kik terjesztették és segítették elő a hazautazásomat. Kikkel találkoztam és

beszéltem a magyar megbízottakkal? Milyen szerepet játszottak a hazautazásom gondolata körül? Én tagadtam mindent, és esküket tettem. Aztán jöttek névvel és névtelenül levelek, amelyek tele voltak átkokkal és fenyegetésekkel. Mire Canadába kerültem, idegileg teljesen tönkrementem. Mert nem vagyok az a típus, aki nem mond igazat, és főleg nem akkor, mikor arra, amit mondtam, esküt is kellett tettem. Egy ideig bírtam a gyanúsításokat, de aztán összetörtem a folytonos feszültségben és vigyázásban, hogy egy esetlegese legközelebbi vizsgálatnál ugyanazt mondjam, mint előzőleg. Letörtem és belefáradtam az örökös vigyázzállásba. Nagyon sajnálom, hogy Önöknek annyi fáradságot és felesleges izgalmat okoztam, de vigyáztam, hogy véletlenül se keverjek bele valakit az én utazási kalandomba. Remélem, hogy semmi harag nem homályosítja el az ismeretségünket és hiszem, hogy ha majd a feszültség megenyhül körülöttem, akkor ismét beszélgethetünk egymással. A hazautazással annyi magyar keresett fel engem New Yorkban és segítséget kértek tőlem, amit én nem merem sugallani sem a fent említett okoknál fogva. Földes Ignác, az utazási irodás is hozzám fordult tanácsért, de én neki is letagadtam a kapcsolatunkat. Nagyon gyenge vagyok még írni, s ezért, ha hibát követtem el a levelemben, kérem elnézésüket.

Szívélyesen üdvözli önöket,

Jávor Pál

1957. július 23.

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-4-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Géppel írt másolatok, a kísérelőlevél eredeti.

c.

Zádor Tibor ideiglenes ügyvivő jelentése Horváth Imre külügyminiszternek

Washington, 1957. szeptember 6.

szigorúan titkos

14/4/57. szig. titk.

Washington, 1957. szeptember 6.

E[ldadó]: Nyulasi Antal

Tárgy: Jávor Pál ügye

Augusztus 5-én New Yorkban Nyulasi elvtárs felkereste Incze Sándort és Sárossy Szüle Mihályt. Jávorékról említve mindkettő említette, hogy Jávorék Kanadában vannak, Jávorné az elmúlt héten még New Yorkban volt. Jávornak a közelmúltban (az „idegösszeroppanás” ideje alatt) volt néhány szereplése a kanadai rádióban, és valószínűleg a kanadai televízióban is lesz. A jövő hónapban Jávorék Sárossy színtársulatával kb. másfél hónapos turnéra mennek az Egyesült Államok és Kanada magyarlakta vidékeire. A turné után Jávorék egy időre valószínűleg Kanadában maradnak.

Sem Incze, sem Sárossy nem említette, hogy Jávort hazautazási szándéka miatt háborgatták az amerikai hatóságok.

Zádor Tibor

id[eiglenes] ügyv[ivő]

Jávor Pál a jelentés elkészülte után a mellékelt levelet küldte el számunkra, amelyben közli, hogy találkozni akar velünk. Amennyiben közölnivalója valóban érdekes, úgy azt táviratilag a központtal tudatjuk.

Horváth Imre

külügyminiszter elvtárs

Budapest

Melléklet

Jávor Pál levele Nyulasi Antalnak személyes találkozásukról

New York, 1957. szeptember 2.

Hotel Lucerne

201 West 79th Str.

New York 24. N. Y

EN 2-7100

Szept[ember] 2. 1957.

Kedves Nyulasi Uram. Megkaptam levelét, és nagyon örülök, hogy megválaszolta. Azt hiszem, hogy nem lesz érdektelen az, amit mondani, illetve közölni szeretnék Önnel. Sajnos, mi már játszottunk 7. és 8-án. Általában a szombat és vasárnapok nem jók nekem, mert ezeken a napokon játszunk. Mivel nagyon fontos számomra, hogy találkozzak Önnel, úgy arra kérem, hogy egy másik találkozási lehetőséget találjon számomra. Ismételtem, hogy nagyon fontos ez a találkozás mindannyiunk számára. Tehát kérem, hogy egy másik napot találjon. Szeptember 24-én megyünk a nagy road-ra. Legjobb volna valamelyik kedd, szerda, csütörtök. Kérem az ügy sürgösségére, hogy mielőbb válaszoljon. A fenti címen lakom.

Szívélyes üdvözetemet kérem Zádor úrnak is tolmácsolni. Önt természetesen szívélyesen üdvözlö,

P. Jávor

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-4-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség, 14-4/1957. - Eredeti, géppel írt és aláírással ellátott levelek.

5.

Jávor Pál és Nyulasi Antal követségi titkár levélváltása

a.

Jávor Pál levele Nyulasi Antalnak személyes találkozásukról

New York, 1957. szeptember 8.

Hotel Lucerne
201 West 79th Str.
New York 24. N. Y
EN 2-7100

Szept[ember] 8. 1957.

Kedves Nyulasi Uram. Ma kaptam meg a levelét, s azt köszönettel nyugtázom. A jelzett időpont, szept[ember] 16-án 9 órakor ott leszek a 10 E 75 St[reet]-en levő épület előtt. Azért az épület előtt, mert nem tudom, hogy ki és mi van a házban, s ha valaki megkérdezné, kit keresek, nem tudnék választ adni. Zádor urat üdvözlöm, úgyszintén Önt igaz szeretettel,

Jávor Pál

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-4-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Eredeti, géppel írt és aláírással ellátott levél.

b.

Nyulasi Antal levele Jávor Pálnak egy újabb utazásuk tervezéséről

1957. szeptember 17.

T[isztelt] J[ávor] Úr!

Tegnap találkozásunkat megbeszéltem belső hivatali vonalon. Nem tudom, hogy mindaz, ami S. Úr részéről elhangzott, teljes mértékben fedi-e az Ön véleményét. Amennyiben igen, az nagyon nehezen, vagy szinte egyáltalán nem lenne realizálható.

A helyzet a következő:

A hazatérési igazolvány bármikor átvehető. A hajójegy kérdésében legutóbb komoly csalódást okozott nekünk. Nem merném azt állítani, hogy ismét sikerülne Budapestet megnyerni a jegyváltás gondolatának.

Ami az otthoni lehetőségeket illeti:

1/ Hivatalosan közölték, hogy egy budapesti színház szerződtené Önt, ha hazatérne.

2/ A lakás visszaadásában a magyar hatóságok közreműködnének.

Mindkét lehetőség változatlanul fennáll, ami azonban a tényleges fellépést illeti, számítani lehet esetleges időbeli eltolódásra.

A fentiek túlmenően semmiféle ígéretre nem került sor. Tisztában vagyok azzal, hogy közel tizenkét év után egy újabb nagy változásba belekezdeni nem könnyű. Úgy érzem azonban, hogy részünkről messze túlméntünk minden olyan kereten, amely ilyen jellegű kérdésben szokásos. Amennyiben úgy gondolja, hogy fentiek elfogadhatók Önnek és K[edves] feleségének, kérem, értesítsen.

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-4-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Eredeti, géppel írt és aláírt tiszttzat.

c.

Jávor Pál levele Nyulasi Antalnak utazásáról

New York, 1957. szeptember 18.

New York, 1957. szeptember 18.

Nyulasi Antal Úrnak

Washington D. C.

Tisztelt Nyulasi Úr!

Levelét megkaptam, melynek értelmében közlöm Önnel, hogy S. Úr részéről elhangzottak csak baráti jelleggel bírtak, annak semmi hivatalos értéke nem volt.

A magam részéről fenntartom az Önökkel megbeszélte eredeti megállapodásomat - mint ahogy Ön azt levelében lefekteti - azzal a határozott kéréssel, hogy önhibámon kívül történt okok miatt igénybe nem vett hajójegyekre feltétlen számítok.

Így a levelében foglaltakat elfogadhatónak tekintem, és csak arra kérem Önöket, hogy ezen ügy keresztülvitelében minél előbb segítségemre legyenek, mert október 16-ika után utazásra készen vagyunk. Ebbeli elhatározásomban a feleségem is egyezik velem.

Kérem levelem nyugtázását, válaszával.

Teljes tisztelettel

Jávor Pál

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-6-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Eredeti, géppel írt és aláírt tiszttzat.

6.

Zádor Tibor ideiglenes ügyvivő levele Horváth Imre külügyminiszternek Jávor Pál és felesége utazásának fejleményeiről

Washington, 1957. szeptember 24.

14/4/szig. titk. 1957.

szigorúan titkos

Washington, 1957. szeptember 24.

Tárgy: Jávor Pál ügye

Az elmúlt futárposta óta újabb fordulat következett be Jávor Pál hazatérési ügyében. Levelet írt a követségnek, amelyben kérte, hogy New Yorkban teendő utunk alkalmával értesítsük, mert fontos mondanivalója lenne.

Ennek alapján legutóbbi New York-i tartózkodásom során Nyulasi elvtárs találkozott Jávorral, aki Sárossy Mihály társaságában előadta, hogy változatlanul az a szándéka, hogy hazatérjen Magyarországra, annak ellenére, hogy legutóbb - szerinte - rajta kívülálló okokból kifolyólag nem állt módjában elutazni a tőlünk kapott jegyekkel. Sárossy meglehetősen nagyképpően igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy Jávor hazatérése legalább annyira, ha nem nagyobb, érdeke a magyar kormánynak, mint Jávor Pálnak, és erre alapítva anyagi előnyöket igyekezett Jávor számára elérni. Így többek között még amerikai tartózkodása idejére bizonyos pénzösszeget, az útra jegyeken kívül költőpénzt, majd Magyarországra érkezését követően nagy forintösszeget jelölt meg, amelyet addig is, amíg Jávor szerződést kap, folyósítani kellene számára.

Nyulasi elvtárs ezek elől a kérdések elől természetesen kitért, majd a következő nap egy levélben tájékoztattuk Jávort arra nézve, hogy melyek azok a lehetőségek, amelyek hazatéréseivel kapcsolatban fennállnak. Röviden összefoglaltuk a magyar hatóságok álláspontját, és kértük, hogy tájékoztasson bennünket azzal kapcsolatos véleményéről. Rövid időn belül Jávor tudatta velünk, hogy a maga részéről teljesen elfogadja a mi elképzelésünket, és nem azonosítja magát a Sárossy által elmondottakkal. Kérte, hogy hajójegyet számára és felesége számára küldjük meg, mellyel Kanadából kívánnak hazautazni. Jelenleg Jávor Sárossy színtársulatával az Egyesült Államokban és Kanadában vendégszerepel magyar közönség előtt, és ez a szereplés október 16-án fejeződik be. Azt követően bármikor útra készen áll.

A magunk részéről azt javasoljuk, hogy Kanadából a Báthory lengyel hajóval utazzanak haza, mely Gdyniába, ahonnan vonattal utaznának tovább Budapestre. Kérjük, hogy a további jegyek helyett, melyeket, mint ismeretes, Börzsey elvtárs és családja használt fel, ezúttal a Báthoryra váltsanak jegyet Jávorék számára, majd Gdyniától a vonatjegyet egészen Budapestig. A hajó november 10-én indul Montrealból. Kérjük, hogy a jegyek megváltásáról bennünket értesíteni szíveskedjenek, és azt idejében meg is kapjuk.

Zádor Tibor

id[eiqlenes] ügyvivő

Horváth Imre

külgyminiszter elvtárs

Budapest

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-4-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Géppel írt és aláírással ellátott másodlat.

7.

Jávor Pál levele Zádor Tibor és Nyulasi Antal követségi beosztottakhoz utazásának részleteiről

1957. október 14.

Október 14. 1957.

Kedves Zádor és Nyulasi Urak. Képzeltetik, hogy milyen izgalomban vagyunk és így akaratlanul is felmerülnek kérdések bennünk, amikre nem tudunk választ adni magunknak. Én ezért apró jegyzeteket csináltam, és pontokba foglaltam, s levelem főcélja, hogy ezekre Önöktől választ kapjak. Az utazásunk nyugodt lebonyolítás[á] érdekében kérek a kérdéseimre, ahogy csak lehet, postafordultával választ.

1./ Honnan tudjuk meg és kitől a hajó pontos indulását és mikorra kell a poggyászaikat odaszállítani?

2./ A poggyászokra milyen rendeltetési helyet írjunk? Hová címezzük, Pestre? Nem szeretnénk, ha valami felelőtlen kíváncsiszkodás révén kipattanna az elutazásunk. Úgy hisszük, ebben egyetértene az Urak velünk. Eddig csönd van körülöttem.

3./ Mi az útirányunk, és mikor érkezünk meg az európai kikötőbe, hová és onnan milyen körülmények között utazunk tovább és ki irányít bennünket, vagy hogyan megyünk tovább utazásunk célja felé?

4./ A poggyász hogyan kapcsolódik hozzánk Pestig?

5./ Milyen súlyú poggyászt vihetünk magunkkal, amit Pestre viszünk?

6./ Mennyi ideig tart az út és Pesten ki vár Bennünket? Kihez kell ott fordulnunk, ha esetleg megfelelednének rólunk?

7./ Mennyi pénzt szükséges magunkkal vinni (két személy), és ha idegen valuta kell, hol és hogyan tanácsos azt beszerezni?

Egyelőre ezek a kérdéseink. Nagyon kérem Önöket, hogy amennyiben a rendelkező hatóságoktól érkezett volna valami irányítás részemre, azt közölni szíveskedjenek velem.

Tisztelő hívük,

Jávor Pál

P. S. Mellékelve két-két kép .

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-6-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Eredeti, géppel írt és aláírt tisztázat.

8.

Külügyminisztériumi munkatársak és a washingtoni magyar követség alkalmazottainak levelei Jávor Pál hazautazásáról

a.

Szatmári István levele a washingtoni magyar követségnek Jávor Pál és felesége utazásának részleteiről

Budapest, 1957. október 17.

14/4/szig. titk./1957. számú jelentésükre válaszoljuk:

Technikai nehézségek miatt Jávor Pál és felesége részére a hajójegyeket nem tudtuk megváltani az IBUSZ-nál a futár indulása előtt. Ezért kérjük a követséget, hogy szerezze be a szükséges hajójegyeket a Báthory lengyel hajóra, és juttassa el a nevezettek részére.

Természetesen csak a hajójegyek, és semmi esetre sem pénz jusson Jávorék kezébe. Nagyon helyesnek tartjuk az üggyel kapcsolatban, hogy Sárossy érveléseit nem fogadták el. Innen azonban nehezebben tudjuk megítélni, hogy a továbbiakban, illetve a végleges határozatra vonatkozóan milyen befolyása lehet Sárossynak Jávorékra. Mindezt felmérve intézkedjenek.

Ezen kívül ismertessék a Központtal a hajó megérkezésének idejét a gdyniai kikötőbe, hogy ennek alapján utasíthassuk a varsói nagykövetségünket, mikor várják Jávorékat a jelzett helyen, és biztosítsák, illetve rendezzék utazási lehetőségeiket Budapestig.

Intézkedésükről kérünk másúton jelentést.

Budapest, 1957. október 17.

Szatmári István
Első József helyett]
ref[erátúra] vez[ető]

U. i. A jegyek másodosztályúak legyenek, vagy ha ez az említett hajón nem megfelelő minőségű, abban az esetben első osztályút is válthatnak

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-4-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség, - Eredeti, géppel írt és aláírt másolat.

b.

A washingtoni magyar követség jelentése Jávor Pálról és egy New York-ban létesítendő magyar színház ügyében

Budapest, 1957. október 17.

Szigorúan titkos !

Másolat

Tárgy: Magyar színház New Yorkban

Incze Sándortól és Sárossy Szüle Mihálytól kapott értesüléseink szerint a disszidált magyar színészek egy csoportja magyar színházat akar alapítani New Yorkban.

A „magyar kérdés” felszínen tartása érdekében még néha lehet ezeket a színészeket látni a televízióban, azonban egyre ritkábban. Nyelvi nehézségek és sok más ok miatt nem kapnak olyan ajánlatot, ami biztosítaná számukra a megélhetést, ezért magyar színház alapításának gondolatával foglalkoznak. Azonban a magyar színház életképtelenségének jellemzője, hogy a Sárossy-féle színtársulat Jávor Pállal sem tud létezni, Sárossy más megélhetési lehetőséget keres, Jávor Pál pedig haza akar menni.

A New York-i magyar színház törzsgárdáját 7 színész alkotná: Vadnai Endre (Vadnai László ismert színműíró öccse), Szörényi Éva, Szabó Sándor, Dékány László, Gabányi és Gáti. (A két utóbbi a Faluszínháznak volt tagja).

Az induláshoz 30 000 \$-t szándékoznak összegyűjteni 1000 darab 30 \$-os bérlet kibocsátásával. Ez az összeg nem elégséges arra, hogy ennyi embert eltartson, ha levonjuk belőle a terembérlet és más egyéb kiadások költségeit, nem említve azt, hogy ennyi pénz bérletek útján nem összehozható. A legnagyobb anyagi bázist a Free Europe-hoz hasonló szervezetek támogatásától várják.

A régi amerikai magyarságra nem vonzó sem Szörényi Éva, sem Szabó Sándor, mert őket nem ismerik. Sárossy szerint egy teljesen ismeretlen színésznőt vagy Szörényi Évát a színpadon látni az amerikai magyarságnak teljesen mindegy. Jávor Pál neve még ismert volt az amerikai magyarság körében, mert a harmincas években készült filmjeit bemutatták Amerikában, azonban a most kijöttékét nem látták.

Az üggyel kapcsolatos fejleményeket folyamatosan közöljük.

Budapest, 1957. október 17.

Zádor Tibor s. k.
id[egílenes] ügyvivő

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-aaa-48. d. 51. t. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Művelődésügyi Minisztérium, Aczél György miniszterhelyettes, általános iratok. - Géppel írt másolat.

c.

Zádor Tibor ideiglenes ügyvivő újabb jelentése Horváth Imre külügyminiszternek Jávor Pál és felesége utazásáról

Washington, 1957. október 23.

14/6/szig. titk. 1957

szigorúan titkos

Washington, 1957. október 23.

Tárgy: Jávor Pál ügye

Hiv. sz.: 007077/szig. titk. 1957

Hivatkozással fenti számú rendeletre, jelentem:

Sajnálom, hogy nem sikerült Budapesten megvenni Jávorék jegyét, mert itt nehézségek vannak. Jávorék Kanadában vannak, a Báthory hajónak pedig itt nincs képviselése. Így nehéz lesz a jegyek beszerzése olyan formában, ahogyan azt mi szeretnénk. Igyekezzünk azonban rendezni a kérdést.

Elutazásukról táviratot küldünk, amelynek alapján kérjük utasítani majd illetékes követségünket (ha a Báthoryval mennek, a varsóit, ha más hajóval mennek, a párizsit), hogy segítsenek nekik. Különösen vonatkozik ez a lengyelországi útra, mert oda innen nem lehet vonatjegyeket venni. Így valóban szükség lesz - amint azt a rendelet kilátásba helyezi - hogy varsói követségünk egyik megbízottja Gdyniában várja őket és elintézzze Budapestre utazásukat. Számítani lehet arra, hogy elég sok csomagjuk is lesz.

Budapestre érkezésükkor kérem, hogy kulturális szerveink részéről valaki várja őket. Amint korábban egyszer már közöltem, a sajtó politikai nyilatkozatot ne kérjen tőle, mert Jávor nem az a típusú ember, aki ebben a kérdésben okosat tudna mondani. Hazatérésének oka a honvágy és a magyar művészek nyugati érvényesülési lehetetlensége. Ezen a vonalon lehet kérdéseket feltenni neki csak úgy, mint menekültekre nézve.

Jávorék Budapestre pénz és lakás nélkül fognak érkezni. Kérem, hogy ezen átmenetileg segítsenek kulturális szerveink. A felmerülő költségeket idővel el kell majd vele számolni. Mindenesetre úgy néznek ki, hogy a pályaudvarról nincs hová menniük. Minden ezzel kapcsolatos kedvesség és gondoskodás - különösen első benyomásként - sokat fog számítani.

A korábban jelzett budapesti színházi szerződést lehetőleg gyorsan meg kellene vele kötni, ha nem is mindjárt kap szerepet. A lényeg az lenne, hogy érezze a megbecsülést és - szemben amerikai tartózkodásával - azt, hogy nem kallódik, hanem foglalkoznak vele.

Ami korábban lakásukat, a Pasaréti úton lévő villát illeti, a Központ közölte, hogy annak visszaadásában a magyar hatóságok segíteni fogják őket. Jelenleg amerikai alkalmazottak laknak a házban. Jávor ezzel kapcsolatban majd elmondja azt is, hogy az amerikaiak az elmúlt évek során sokat loptak ott maradt készleteiből. A lakással kapcsolatban érdemes még megjegyezni, hogy Jávorné itt velem közölte: hajlandók lennének annak egy részét leválasztatni és valakinek odaadni. Erre lehet hivatkozni majd nekik Budapesten. Mindenesetre, ha nekik lesz majd valaki jelöltjük erre, véleményem szerint nem kellene más megoldást javasolni.

Itt említem meg, hogy minden kérdést otthoni szerveink - főleg az első időben - úgy beszéljenek meg Jávorral, hogy a felesége is jelen legyen, mert Jávor egyedül nem határozatképes.

A korábban jelentett Sárossy-féle mentalitásnak nincs hatása Jávorékra, és tisztában vannak azzal, hogy kemény munkával kell elérniük helyzetük kedvező alakulását. Egyébként felesége is dolgozni szeretne. Mivel tud angolul, franciául és németül, az IBUSZ-nál vagy máshol jó hasznát lehetne venni.

Zádor Tibor

id[eiglenes] ügyvivő

Horváth Imre

külügyminiszter elvtársnak

Budapest

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-6-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség. - Géppel írt és aláírt másodlat.

d.

A washingtoni magyar követség válasza Jávor Pál 1957. október 14-én feltett kérdéseire

Washington, 1957. október 25.

Washington, 1957. október 25.

Mr. Paul Jávor

2287 Old Arcbard Ave.

Apt. 31.

Montreal, Canada

Tisztelt Jávor Úr!

Kissé megkésve válaszolok levelére, melynek oka az, hogy minden szempontból véglegeset kívántam írni. Az alábbiakban egyenként adom meg a kért felvilágosítást:

1./ A hajó november 10-én indul Montrealból. A mellékelt prospektus szerint Torontóban és Halifaxban van a Báthorynak képviselője. Kérem oda elmenni és a mellékelt csekkel az első osztályú jegyeket megváltani. Ott megtudják, hogy a csomagokkal mit kell tenni.

2./ A csomagokra ráírhatnak valamilyen angliai címet, ahol a hajó kiköt, de véleményem szerint lehet Gdyniát írni, a hajó végállomását. Pest megjelölésére nincs szükség, mert oda a hajó amúgy sem megy.

3./ Amikor a jegyeket megvették és minden rendben van, haladéktalanul értesítsenek bennünket. Ugyancsak - és ez nagyon fontos - a hajó indulása előtti órákban, esetleg a hajóról táviratot, vagy express levelet küldjenek, hogy indulnak. Ennek alapján értesítjük varsói nagykövetségünket, melynek megbízottjuk Gdyniában várja majd Önöket, aki a Budapestig szóló vonatjegyeket, mind pedig a csomagok feladását el fogja intézni.

4./ Budapestre olyan súlyú poggyászt lehet vinni, amilyen van. A lényeg az, hogy jól legyen csomagolva a hosszú útra.

5./ Az út összesen kb. 10 napig fog tartani. Ebben benne van a Gdyniától Budapestig tartó kb. másfél-két nap is. (Először Varsóba mennek, ahonnan közvetlen járat van Pestre.)

6./ Budapesten nem fognak megfedkezni Önökről. Remélem, hogy ezt a feltevés nem a velünk való ismeretség alapján alakították ki. A pályaudvaron fogják Önöket várni és a normális kerékvágásba indulásig fognak átmeneti megoldásról gondoskodni. Amennyiben a megérkezést követő napokban úgy érzik, hogy egyik-másik ügyben pontosan nem ismert hatósághoz kell fordulni, a Külügyminisztériumban Szigeti Károly vagy Első József nevű urakat telefonon vagy személyesen el lehet érni. Biztos vagyok azonban abban, hogy a színészek szervezete, illetve a Népművelési Minisztérium képviselői mindent megtesznek majd, hogy megkönnyítsék a felmerülő problémákat.

7./ Arra a kérdésre, hogy mennyi pénzt szükséges magukkal vinni, nem tudok választ adni. Az útra mindenestre kell pénz. Ha Budapestig megmaradna valami a Nemzeti Bank 100%-os felárral beváltja, sőt már a határon lehet ezt elintézni.

Ennyiben - remélem - válaszoltam a kérdésekre. Ha még lenne valami, szívesen állunk a rendelkezésükre.

Legközelebb már csak Budapesten fogunk találkozni. Jövő nyáron majd otthon leszek és telefonálok. Addig is jó utat, szerencsés megérkezést és sok sikert.

Baráti üdvözzel:

Jelzet: MNL OL XIX-J-29-a-14-6-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Washingtoni Magyar Követség.- Géppel írt, aláírás nélküli másolat.

e.

Jávor Pál lakásügye

Külföldi Magyarok Önálló Referatúrája

Ügyiratszám: 31/x/915/1957.

Tárgy: II. [kerület] Pasaréti út 8.
sz[ám] alatt lévő ház mentesítése

Hivatkozva fenti számú átiratukra, a Külügyminisztériumnak nincs ellenvetése Jávor Pál színművész II. Pasaréti út 8. sz. alatti ingatlanának visszaadása ellen. A tulajdonjog visszaadásával egyetértünk. A beköltözést illetően igyekszünk segítségére lenni, hogy a jelenleg bentlakó amerikai követségi beosztott kiköltözése után Jávor Pál elfoglalhassa lakását.

Budapest, 1957. december 16.

Első József

ref[erátúra] vez[ető]

Jelzet: MNL OL XIX-J-1-k-1945-1964-20-a-311-x-915-1957. - Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Külügyminisztérium, Vegyes Admin. - Eredeti, géppel írt és aláírt tisztázat.

9.

Minisztériumi feljegyzés Jávor Pál fellépéseiről és honoráriumáról

Budapest, 1958. február 25.

Színházi Osztály

Feljegyzés

Aczél György elvtársnak

Jávor Pál 300-600 Ft-ig van besorolva. A Hangverseny és Műsorigazgatóság írásban kérte a Színházi Osztály hozzájárulását is, hogy Jávornak 1000 Ft-os fellépti díjat fizethessenek. Mi ezt elutasítottuk, mert 1000 Ft-os kategória csak néhány kiváló művész számára, önálló est esetében állapítható meg. Jávor a „Szegény jó Márton”-ban bebizonyította, hogy nem tartozik az élvonalbeli művészek közé.

A Színházi Osztály azzal sem ért egyet, hogy Jávor hakni-brigádban, Don Juan utolsó szerelme című produkcióval olyan vidéki színházakban lépjen fel, ahol állami színház működik. Az újságból értesültünk, hogy pl. Pécsre is leviszik ezt a hakni-brigádot.

Budapest, 1958. február 25.

Dr. Kovács Kálmán

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-aaa-50. d. 62. t. - államigazgatás felsőbb szervei, Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, Művelődésügyi Minisztérium, Aczél György miniszterhelyettes, általános iratok. - Eredeti, géppel írt és aláírással ellátott tisztázata. A feljegyzésre kézzel ráírták: „egyetért Aczél elvtárs a fő[osztály] véleményével.”

Címkék:

[színház](#) ^[2]

[Vígyszínház](#) ^[3]

[Jávor Pál](#) ^[4]

[Páger Antal](#) ^[5]

[Nemzeti Színház](#) ^[6]

[Művelődési Minisztérium](#) ^[7]

[Major Tamás](#) ^[8]

Kiadás: 14. évfolyam (2014) 6. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/hetkoznapok/javor_pal_levelei_az_emigraciobol.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/hetkoznapok/javor_pal_levelei_az_emigraciobol.html

[2] <https://www.archivnet.hu/cimkek/szinhaz>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/vigszinhaz>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/javor-pal>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/pagerantal>

[6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/nemzeti-szinhaz>

[7] <https://www.archivnet.hu/cimkek/muvelodesi-miniszterium>

[8] <https://www.archivnet.hu/cimkek/major-tamas>